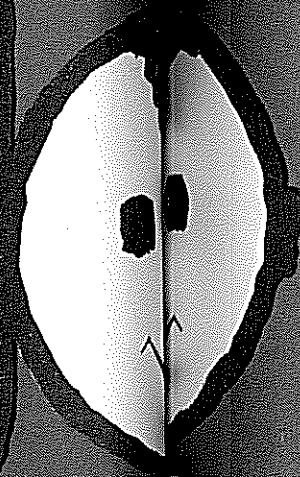
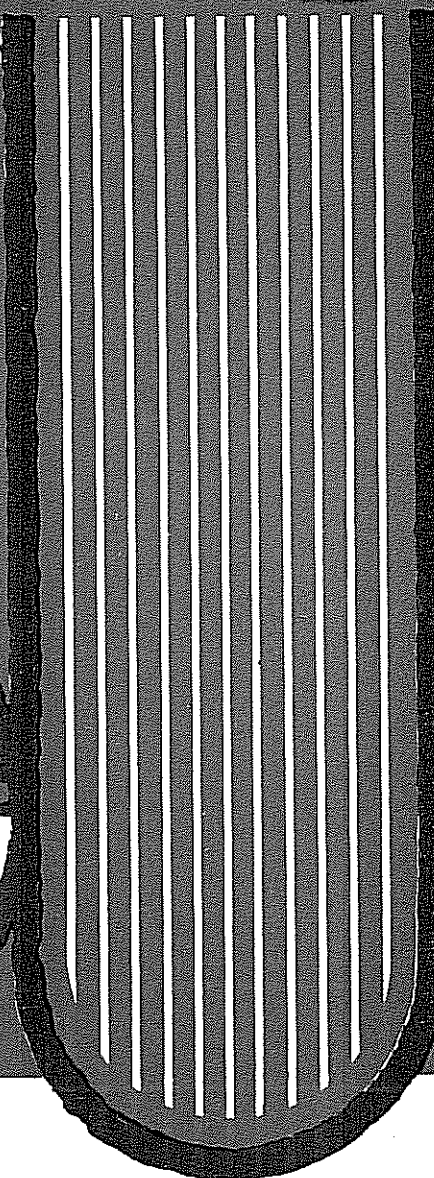
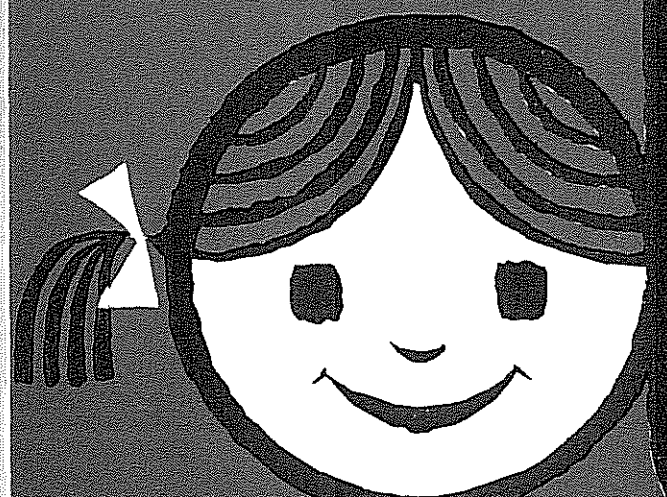

ספרות ילדים והורים

ספרות-הורים

ספרות
המכללה לחינוך
ע"ש דוד ילין
ירושלים

סיון תשמ"א — יוני 1981

ספרות
המכללה לחינוך
ע"ש דוד ילין
ירושלים

ספרות
(כ"ח)

ספרות
המכללה לחינוך
ע"ש דוד ילין
ירושלים

10 ינואר 1982

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

עיון ומחקר

הפיל האדום שבגראז' 1

עיונים בתפקידו של שם-התואר בשירת הילדים

מאת מאיה אגמון-פרוכטמן

האטו שלנו גדול וירק.
האטו שלנו נוסע רחוק.
בפקר נוסע, בערב הוא שב,
מוביל הוא לתנוכה כיצים וקלב.

בשיר, המיועד לילדים רכים, מובאים המושגים בסדר הזה: גודל (גדול), צבע (ירוק), מרחב (רחוק), זמן (בבוקר, בערב), חוקיות (נוסע — שב) ואפילו ייעוד (מוביל), וכל אלה מוחלים על אוטו, (חביב וקרוב לילד), שהוא גדול ומרשים. אבל החשובים (והראשונים בסדר) הם שמות-התואר: גדול וירוק, שצירופם יחד מבליט את משקלם היחסי בשיר הקטן שלפנינו.

שם-התואר כמתארו של שם-העצם

ואכן, שם-התואר תופש מקום חשוב בשירת הילדים, בהיותו המתאר הראשי של שם-העצם. בעברית מציין את שם-התואר

במאמר של לאה גולדברג "הסיפור והשיר לילד בגיל הרך" המשוררת מביאה מקרה של ילד, שהיה מסוגל לספר במשך שנה תמימה סיפור על פיל אדום, שהתגורר בגראז' שלו, שכן החיה הגדולה, הצבע האדום והמקום שבו הילד מוצא את מכוניותיו, חביבים עליו ביותר. ואכן, יסודות הגודל והצבע (אמנם לאו דווקא הצבע האדום), נמצאים בצורה מרובה ובולטת בשירת הילדים בגיל הרך כבגיל לים הבוגרים, ובכל גיל הם משמשים למטרה אחרת. בגיל הרך יש חשיבות רבה להקניית המושגים של הגודל והצבע בצד מושגי המרחב והזמן; נתבונן לדוגמה בשיר:

1. לאה גולדברג, בין סופר ילדים לקוראיו (עמ' 65—66), ת"א (בלי ציון תאריך); להלן: בין סופר ילדים לקוראיו.
2. מתוך: פניה ברגשטיין, בוא אלי פרפר נחמד, ת"א; להלן: פניה.

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר אוריאל אופק (יועץ מדעי), חוה ויזל, ד"ר אסתר טרסי, ענת בקישי

©

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

ISSN 0334 — 276 X

בסיוע הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

ההתאם שלו לגרעין השמני במין ובמר
ספר: האוטו גדול, המכונית גדולה.
התאם זה נותן גם באופן צורני הרגשה
של תיאור. נתבונן בשלושת המשפטים:

1. לו עיניים — כחול שמים.
2. יש לו עיני תכלת.
3. יש לו עיניים כחולות (תכולות).

מכל המתארים של שם-העצם 'עיניים',
הפשוט והמובן הוא שם-התואר 'כחור'
לות', למרות שהאינפורמציה הנמסרת
בשלושת המשפטים היא אותה האינ-
פורמציה. אולם בשירת הילדים יש גם
מגמה של הימנעות מריבוי תארים, הבול-
מים התרחשות ומקטינים את הפעילות
והסיפוריות. שתי המגמות ההפוכות
האלה שצוינו, הרצון לתאר וההימנעות
מריבוי תארים, גורמות לסלקציה של
שמות-התואר בשירים לגיל הרך והע-
מדתם על מספר תארים מצומצם וקבוע
למודי, דבר שמשתנה בשירה לקבוצות גיל
גבוהות יותר, או כאשר המשורר אינו
מייעד את שיריו לגיל מסוים דווקא.

3. ועל כן יש פה בחירה סגנונית, על פי הגדרתו
של הוקט, הרואה את הבחירה הסגנונית
כבחירה בין מבעים המוסרים בערך את אותה
האינפורמציה; וראה: Charles W. Hockett,
A Course in Modern Linguistics, New-
York (1958), p. 556.

4. ראה: מ' אביגיל, שלושה עשר העיקרים
למשוררי ילדים על-פי צ'וקובסקי, לשון וחינוך
בגן הילדים, ת"א (תשט"ז), 190—191; וכן
ראה תגובת לאה גולדברג על עיקרי צ'וקוב-
סקי, בין סופר ילדים לקוראיו, עמ' 69—72.

תארי הגודל והצבע והשירה לגיל הרך
התארים הבולטים בגיל הרך הם, כפי
שצוין, תארי הגודל והצבע:

החלבון לָבָן-לָבָן,
דָּנִי, דָּנִי עוֹד קָטָן.
החלבון צָהָב-צָהָב,
דָּנִי, דָּנִי יָלֵד טוֹב.

הבית הראשון בשיר משחק זה למרים
ילך-שטקליס: מדגיש את מושגי הצבע
והגודל באמצעות התארים לבן — לבן /
קטן / צהוב — צהוב, אך נושא הגודל
נתון מראש (דני, דני עוד קטן, כלומר,
ידוע שדני קטן), ואילו החלבון היא מלה
חדשה, שאליה מוצמד הצבע הלבן, וכך
הוא לגבי החלבון הצהוב. הטור המשלים
את הבית: "דני, דני ילד טוב" מוכיח,
שהנתונים לגבי דני כבר ידועים, והוא
מכונה ילד טוב כאשר הוא אוכל יפה,
למשל. כאן המקום להעיר, כי התואר
'טוב', שערכיותו היא הגבוהה ביותר, אך
גם היחסית ביותר, אינו מצוי (כמעט)
בשירים לגיל הרך, אלא כשהוא בא בתוך
צירופים קבועים: ילד טוב, בוקר טוב,
לילה טוב וכו'. (התואר 'רע' הוא נחלתו
הכמעט-בלעדית של הצירוף ילד רע). כך
בסופו של השיר, כאשר החלבון והחלבון
כבר מכוונים בכיווניהם-צבעיים (ולא
בשמותיהם המפורשים): הלבן והצהוב,
נחתם השיר בצירוף לילה טוב, צירוף

5. מרים ילך-שטקליס, שיר הגדי, הוצאת דביר
ת"א, עמ' 18.
6. עיין, למשל, מ"צ קדרי, "דו המשמעות
בהבעת דרגת היתרון בלשון המקרא", בלשונות
עברית חפשי"ת 9 (תשל"ה), עמ' 40—46.

קבוע, המכיל בתוכו את שם התואר
'טוב'.

משני המושגים-הבולטים — הגודל
והצבע — הידוע והמוכר יותר לילד הוא
הגודל, ורק אחר-כך בא הצבע; ואם
באים שניהם בצירוף אחד, יבוא קודם
הגודל ואחר-כך הצבע. כך לעיל בצירוף
התארים גדול וירוק וכך גם:

"לפרה האדומה / יש עגלה קטנה, חומה..."

גם בשיר:

"יש בדיר טלה קטן וכולו לבן לבן / רק שחורות
הן שתי אוזניו / ושחור הוא הזנב".

הנתון והידוע הוא טלה קטן והפרטים
המודגשים, פרטי הצבע, באים ללמד דבר
חדש יותר.

שמות-התואר הלוואיים והנשואיים

גם בגילים הגבוהים יותר, יודעי הגודל
והצבע, לתארים שהוזכרו תפקיד חשוב,
אלא שמספר התארים בכלל גדל ותפ-
קידם מתבטא יותר במישור הספרותי,
גדל יותר חלקם של התארים מרחיבי
שמות-העצם, שהם מתאימים גם ביידוע:
ראיתי ילד יפה ראיתי את הילד היפה.
יש אפקט אחר לשם-התואר המוחדר
לשיר כלואי לשם-העצם, ואינו יוצר יחס
פרדיקטיבי (איננו נשואם של פסוקים
או משפט), ואפקט אחר לשם-התואר
היוצר יחס פרדיקטיבי; והמשפטים והפ-
סוקיות, שהתואר נשואם, הם פחות
דינאמיים ויוצרי פעילות מאשר המש-

7. פניה, עמ' 12.
8. שם, עמ' 10.

פטים והפסוקיות הפעיליים. לאה גול-
דברג מעירה במאמרה "הבחינה הספ-
רותית של ספרות-הילדים", כי "היסוד
המכריע בספרות-ילדים הוא היסוד הסי-
פורי; סיפור המעשה הוא שמודגש יותר
מן היסוד התיאורי, המחשבתי והלירי,
גם בסיפור הפשוט ביותר, המסופר באזני
ילד קטן מאד, נוהגים להדגיש את העלי-
לה. אין מספרים לו, דרך משל: 'השמלה
החדשה, שאמא הביאה לרותי, אדומה
היא ויפה', אלא: 'אמא נסעה העירה
לקנות לרותי שמלה חדשה. נכנסה לח-
נות, ראתה שם שמלה אדומה ויפה,
והביאה אותה לרותי'. גם בשיירי-ילדים
גובר על-פי-הרוב היסוד הסיפורי על
היסוד התיאורי והלירי; עם זאת יש
ילדים רגישים ביותר, המעדיפים שיר
לירי טהור על שיר שמסופר בו דבר-מה".
ללא ההגדרה הלשונית קבעה לאה גולד-
ברג, ששמות-התואר (במקרה זה חדשה,
אדומה) עדיף שיבואו כמרחיבים לוואיים
מאשר כנשואים. היא עצמה גם נאה
קיימה, וכך בשירתה מוחדרים צירופי
שמות-התואר אל המשפט הפועלי, כשיש
רצון להביע דינאמיות ופעולה:

"נתתי לה לזכות בגולה / הכי אדומה והכי
גדולה...".

9. עיין, למשל, מ"צ קדרי, ש"י עגנון רבי-סגנון,
בר-אילן (תשמ"א), בעיקר עמ' 47—50;
178—180; להלן: קדרי.
10. בין סופר ילדים לקוראיו, עמ' 55.
11. לאה גולדברג, "הילד הרע", מתוך צירף קטן,
תל-אביב 1959, עמ' 30. כאן מתממשת
השקפתה של המשוררת בנוגע לצבע האדום,
שלדעתה (ועל-פי מחקרי פסיכולוגיה) מעדי-

אך נמצא את שם-התואר כנשוא, כאשר מתחייבים השהייה (הא קמוצה) וריכוז תשומת הלב אל שם-התואר: "... ואמרתי: את טפשה!"¹².

המטען הריגושי שבשמות-התואר

יש עוד לציין את המטען הריגושי המצוי בשמות-תואר יחסיים, במיוחד מטענים מרוכזים של שלילה או חיוב¹³. השיר "דני גיבור" למרים ילך-שטקליס¹⁴, למשל, בנוי כולו על מטענים רגשיים המובנים בשמות-התואר, המרובים בו באופן יחסי. הילד מכונה **גיבור ונבון** בפי אמו, והוא עצמו מגדיר את תכונתו באמצעות שלילתו של התואר השלילי **בכיון**, המת- עצם עוד ע"י הגרעין השמני **תינוק**, והופך לחיובי אף הוא ("**אינני** תינוק בכיון" שיעורו: "אני ילד גדול וגיבור"). הפרח שניתן לנורית הוא **קטון ויפה וכחול** — צירוף איחוי של שלושה שמות-תואר בעלי מטען חיובי ורך¹⁵, המשקפים את

פנים אותו הילדים על-פני צבעים אחרים (ראה לעיל בתחילת המאמר). צבע זה ספק כאן אפילו את הערכיות של היפה והטוב: **הכי אדומה** פירושו: הטובה והיפה ביותר.

12. שם, שם.
13. ראה קדרי, בעיקר עמ' 145, 149, 155—156, 164, 168, 179—181.
14. מרים ילך-שטקליס, **ספר דני**, הוצאת דביר ת"א (תשכ"ז), עמ' 20.
15. הכחול (ולא האדום) שליט כמצוין יופי ונעימות בשירת-המשוררים בני דורה של לאה גולדברג (אולי בהשפעת השירה הרוסית?), ובחירת הצבע האדום בשירה היא אידיאולוגית, ונובעת מהשקפתה על בחירת הצבע הזה

יחסו של הילד לחברתו. בולט בזרותו שם-התואר הסתמי **אחר** ("הלכה לשחק עם ילד / עם ילד **אחר**"), ועל כן הוא ממקד את תשומת הלב אליו: לא אל ילד יפה יותר, או טוב יותר, או גיבור יותר הלכה נורית — אלא סתם אל ילד **אחר**, דבר המחרף את תחושת העלבון העולה מן הסיטואציה¹⁶. הילד המספר, המתואר באמצעות שמות-התואר בעלי המטען הרגשי ובמטונימיות (הדמעות בוכות; הפרח המתואר בשלושה צירופי שמות-תואר מחצין את רגשותיו בדרך מטונימית), הוא למעשה סביל, והפעולה היחידה שהוא פועל היא **הנתינה**, החוזרת שלוש פעמים:

"פרח נתתי לנורית — — — תפוח נתתי לנורית / נתתי הכל".

והעזתו אצל ילדים; ועיין, למשל, בספרה של רות קרטון-בלום, **במרחק הנעלם, עיונים בשירת יוכבד בתי-מרים**, "כחול התוחלת וזהב הויתור" (עמ' 115—144), ת"א 1977.

אינני מקבלת כאן את תפישתה של מירי ברוך בנוגע לצבע הכחול בשיר הזה, שהיא רואה בו צבע קר ודוחה, שבגללו זונחת נורית את הילד-המתחזר; ראה במאמרה: "על קומה ועוד קומה בשירי מרים ילך-שטקליס", **ספרות ילדים ונוער** שנה ששית (תש"ס), עמ' 18—21; להלן: מירי ברוך, "על קומה ועוד קומה בשירי מרים ילך-שטקליס".

16. יש פה כמובן הבלטת הגחמה של הילדה, הנוהגת בחוסר התחשבות כלפי האביר הקטן, והמשוררת רומזת כאן אל רובד התנהגות אנושית, שכך המבוגר קולט אותה. יסוד זה קיים הרבה בשירתה של מרים ילך-שטקליס, וראה את מאמרה של מירי ברוך, הנזכר בהערה מס' 15.

לעומתו הילדה נורית אינה מתוארת כלל, ומתאפיינת בשלושה פעלים, שגם ברכיבי משמעויותיהם מייצגים פעולות ממשיות ואקטיביות: **אכלה, זרקת והלכה**. פעילותה השלילית במרכזית — **זרקת** — המתכוונת לפרח, מעניקה צביון שלילי גם לשאר הפעולות, שהן ניטרליות במהותן. תפקידם של שמות-התואר אר כאן, אם כך, הוא גם להביע את קוטב הסבילות והצפייה, לעומת קוטב הפעילות ושבירת הצפייה, המושגים ברצף הפעלים שהוזכרו.

שיר נוסף של מרים ילך-שטקליס, הבנוי על משחק תארים טעוני מטענים ריגושיים, הוא השיר: "אלישבע מה-נחמדת"¹⁷. השיר בנוי ארבעה בתים בני ארבעה טורים כל אחד. שני הטורים הראשונים של הבית הראשון ושני האחרונים של הבית הרביעי מונים את שבחי הבובה בשני תארים חיוביים, תארים יחסיים-סובייקטיביים:

"אלישבע מה-נחמדת / מה-יפה אהרתי!"; אלישבע את נחמדת / את יפה, אהובתי!".

בשני הבתים האחרים (שני ושלישי) נאמרים מומיה של הבובה מפי אחרים בתארים הטעונים מטען שלילי:

"...הם אומרים, פסחת את...; ואומרים לי, את קרחת / ואומרים, שבור אפך...".

לעומת התארים החיוביים היחסיים, הנובעים מאהבתה של הילדה (היא מכנה את הבובה **אהובתי**), החוזרים פעמיים ובאותו הסדר: נחמדת, יפה, ובהיכרותם

17. אצו רצו גמדים, ת"א, עמ' 18.

הראשונה אף בתוספת מילת החיזוק וההתפעלות 'מה' לפנייהם (מה-נחמדת, וההתפעלות 'מה' לפנייהם (מה-נחמדת, מה-יפה), הרי תארי הבובה השליליים, המובאים מפי הצופים מן הצד (ובחזרה מודגשת על הפועל 'אומרים', המשקף בצד המסירה שבו גם רכיב שלילי של רכילות הם אובייקטיביים ומציינים מומים, ומספרם שלושה: **פסחת, קרחת** ובעלת אף **שבור**. סידורם של התארים החיוביים-הסובייקטיביים כמסגרת בת-חילת השיר ובסופו, הצבת התארים השליליים בפסוקיות הנאמרות מפי זרים חסרי מעורבות והפנייה הישירה (בסוף השיר) אל הבובה בגוף שני:

"את נומדת / את יפה",

משליטים את האפקט החיובי והופכים את השלילי לחסר טעם (צחוק ממומים של הזולת)¹⁸.

שיר הבנוי כולו על צבעים (המשקפים הלך-רוח, ועל כן רגשיים גם הם) הוא השיר "גינג'י" למרים ילך-שטקליס¹⁹. במרכזו הילד המכונה גינג'י, ועל כן הצבע השליט בשיר הוא הצהוב על כל גווניו — גינג'י, צהוב, זהב, צבע האש ("יבער שערי"), אדמוני. אולם אין-כמו עט שמות-תואר מתארים בשיר (והכוונה למרחיבי השם הלוואים — ולשמות-התואר הנשואים, ולא לבאים במעמד שם-עצם כמו גינג'י, קטנטני וכו'). פעם אחת מוזכר שם-תואר כמתאר עיני האם:

"לאמא שלי חומות העיניים".

18. גם כאן "קומה נוספת", וראה הערות מס' 15 ו-16.
19. ספר דני, עמ' 39—41.

ושם-התואר הוא בתפקיד נשוא, פעם אחת בא שם-התואר בטענה הכללית של הילד, המכוונת, למעשה, לעצמו:

"...ולמה בראת לך ילדים צהובים, / אדוני צהובים?"

ומרחיב שם הלוואי **צהובים** חוזר פעמיים, וכן הוא כשנאמר על המלך דוד:

"צהובים תלתליו של המלך דוד, / צהובים תלתליו! / וכולו אדמוני".

הנה שוב חזרה על שם-התואר **צהובים**, המתפקד הפעם כנשוא, וחוזר יחד עם נשואו: **צהובים תלתליו**. **אדמוני** מושאל מן המקרא, שם נאמר על המלך דוד:

"והוא אדמוני עם יפה-עיניים". (שמו"א טו, 12)

ומחזק את שם-התואר **צהובים**, שהוזכר קודם. כל הצבעים האחרים מופיעים באמצעות שמות-עצם או שמות-תואר "מועצמים" (באים במעמד שמות-עצם):

"תכלת פרשת על פני השמים / ירוק לעלה ולורד ורוד / או לבן או אדום..."; ראשי-הב... והכל זהב".

שמות-התואר בתפקידיהם **האופייניים** צמודים אפוא לשלוש הדמויות המרכזיות שבשיר: האם, הילד והמלך דוד, המת-אפיינים באמצעותם, ושם-התואר היחידי הבא כמרחיב לוואי — **ילדים צהובים** — החוזר פעמיים, הוא הבולט והחשוב שבשיר וגם נושא אלוזיות אחדות²⁰. כן

20. מיירי ברוך במאמרה "דרכי הדיבר בשירת הילדים בגיל הרך", **ספרות ילדים ונוער** שנה שביעית (תשמ"א) חוברות ב'ג, עמ' 9—13.

קושר התואר **צהובים** בחזרתו הכפולה את הילד המספר למלך דוד, למרות שם-העצם השונה שהוא מתאר.

שם-התואר כמעכב וכמשהה אינפורמציה

העיקרון המדבר על המעטה בשמות-התואר בשירת-הילדים²¹ בנוי על גישה מחקרית-פסיכולוגית, הרואה בשם-התואר אר בשירה לגיל הרך סממן הפוגע בשירה הזאת. אפיו התיאורי מעניק צביון סטטי לשיר, והילדים אוהבי פעילות הם. אולם לשם-התואר המעכב תפקיד ספרותי לעתים, והתוצאה של ההשהיה והעיכוב אינה סטטיות, אלא להיפך, דינאמיות, משום שמתח והשהיה מביאים לרצון להגיע מהר אל הפיתרון ולפורקן. כך בשיר 'מיכאל'²², שבמרביתו בנוי מפע-לים: (פעלים חוזרים בחלקם ולא כולם מציינים פעילות סמנטית: **חכיתי** מביע קפאון וחוסר תנועה, **בכיתי** פירושו: דמעותי זלגו, ולא תמיד מרצון, וכך הם **ישבתי, הקשבתי וחשבתי, ומי לא בא** פירושו חוסר תנועה של הזולת), אך יש בו שני שמות-תואר בשתי שורות עוקבות, שהן גם מן הארוכות שבשיר:

טוענת, שילדים **צהובים** פירושו ילדים שנואים, מלשון "צהובים זה לזה", אך הצירוף יכול גם לרמז לילדים שונים מכולם או זרים, כגון בני הגזע הצהוב, וילדים צהובים יתפרש כסינים, למשל, הנידחים ע"י חברת הלבנים.

21. ראה הערה מס' 4.

22. מרים ילך-שטקליס, **מעשה בילדה, ת"א, עמ' 32—33**.

23. ראה: מיירי ברוך, "על קומה ועוד קומה בשירי מרים ילך-שטקליס", עמ' 20—21.

שמלה לבשתי יפה מאד, נסגר, בו רקום אפרח ורד.

ילד בישן, ילד סתם.

אך אלה משהים את הקורא אך לרגע, ואחריהם מיד באים הידיעה והפיתרון: "ומי לא בא? מיכאל"²⁴ שמות-התואר הבנאליים **יפה מאד וורוד** משקפים את הלך-הרוח של הילדה ומאמציה לשאת חן.

לקראת אפיונה של שירה חדשה

שימוש מתוחכם יותר בשמות-התואר ובתוכם הצבעים נעשה בשירה החדשה לילדים, וגישת המשוררים החדשים לשיר זה הזאת היא בכללה פחות מיתודית ויותר פתוחה. למשל יהונתן גפן כותב בשירו "שלום כתה א' "²⁵:

— וְהָיוּ שָׁם כָּל מִינֵי יְלָדִים, שֶׁחָפְּזָאִי אֹתָם:
יֶלֶד צָהָב,
יֶלֶד אָדָם.

24. יש פה סממנים נוספים גורמי השהיה: היפוך סדר — המושא 'שמלה' לפני 'לבשתי', הצבת המושא השני — 'סינר' — בראש הטור הבא, בדרך הנלישה, וכן שיבוץ פסוקים הלוואי ("בו רקום אפרוח ורוד"), שרק בסופה בא התואר ורוד, והמשפט, אם כן, חופף שני טורים. נוסף לכך הפועל 'לבשתי' הוא הראשון הפעיל ממש בשיר גם מבחינה סמנטית, ופעילות זו הולכת וגוברת עם הפעלים הבאים אחריו. יש כאן אפוא פעילות ואקטיוויות יחד עם הרצון להשהות את הפתרון וההתרה הבלתי-נעימים.

25. **המכובדים הם הילדים של הירח ת"א**, (1974), עמ' 5.

אפיון הילדים בקבוצת בחירה של תארים: צהוב / אדום / ביישן, שנכלל בה גם מתחם השם **סתם**, שאיננו תואר, אך יש בו רכיב אפקטיבי של אי-אפיון (**סתם** פירושו: חסר צבע, חסר ספצי-פיות), משנה את משמעותם הראשונית של הצבעים ומשאיר אותם בלתי מאופ-יינים: 'צהוב' ו'אדום' אינם בהכרח גינג'ים, או מרמזים על צבע כלשהו, אולי הם מרמזים על תכונות אופי בול-טות, אך בלתי ידועות לנו.

דרך בולטת בשירה הזאת היא גזירתם של שמות-התואר משמות-עצם הנמצאים בשיר, להענקת מימד היתולי מפתיע או רגשי-שעון, שמקורו בידע חברתי וב-מנהגי לשון, ואין הילד יכול להבין את משחקי המלים האלה; למשל:²⁶

"שני עיגולים מאד עגולים / נפגשו ברחוב המעגל. / אמר האחד: סליחה שנפגשנו. / אמר השני: זה דווקא מזל. / הן טובים השניים, הסכימו חז"ל. / מה דעתך לגלגל שיחה? / ענה חברו: דעתי נוחה. / אז מה שלומך? / עגול כשלך /... ואחרי-כך: "ואיך הצורה? / זאת בדיוק הצרה. / הצורה מושלמת. / הבחור מרובע".

התואר הראשון **עגולים** ("מאד עגול-לים") נובע ישירות משם העצם 'עיגולים' והוא כמעט חסר משמעות (אם כי מוגבר ביסוד המגביר: מאד), כמו "שאלה

26. דתיה בך-דור, **שירים שובבים, ת"א (תש"ס)**, עמ' 23—27.

מדע וטכנולוגיה

בחודש דצמבר 1980 קיימנו בירושלים יום-עיון מוקדש למדע ולטכנולוגיה בספרותנו לילדים. להלן אנו מביאים חלק מן הדברים שהושמעו ביום-עיון זה.

ספרות המדע והטכנולוגיה לילדים

מאת גרשון ברגסון

מיומנויות שבהם עוסק הילד או הצעיר; גם בתחום העיסוק האינטלקטואלי וה- חברתי מרובה הספרות: מתמטיקה ומכ- מניה, כתב-ספרים, הירוגליפים ועוד. אך אין ספק שבספרות הרבגונית הזאת מר- ביל הז'אנר של ספרות מדע וטכנולוגיה. ספרות זאת באה לידי ביטוי בשלושה סוגים עיקריים: **בספרות היפה**, שנושאה הוא מדע או טכנולוגיה, בספרות של **המדע הבדיוני**, ובספרות של **המדע המ- דויק***.

* בספרות היפה ניכר מקומה של הטכנולוגיה אפילו בשירה לילדים בגיל הרך. כבר בראשית צעדיה של שירתנו לילדים, בראשית המאה אנו מוצאים עיסוק בנושא זה. ביאליק הקדיש שיר למכונות ומני אז משלבים בשיריהם נושאים מתחום זה משוררים רבים. אנו מוצאים שירים מוקדשים לשעון ולטלפון, לקטר ולטרקטור, למכונת ולרכבת וכמובן לרמזור ולכבישים. ר' לדגומא: נורית זרחי, רבקה דוידית, חגית בנוימן, ע' הלל ואחרים.

יש ילדים שאבא שלהם ספר והם תמיד נראים מְסֻפְּדִים.

רק הידיעה החברתית באשר ליחס כלפי ילדים או אנשים, שהם מסודרים מאוד ושערוניהם תמיד מסורקות ומוח- לקות, תאפשר קליטת המתואר בשם- התואר **מסופרים**. כשלעצמו, מחוץ לשיר, אין כל אפשרות לדעת איזה תיאור הוא מייצג, ואף לא אם הוא חיובי, שלילי, או ניטרלי. גישה חדשה זו לשמות-התואר וליסודות לשוניים אחרים שבשירה באה לידי ביטוי בשיריהם של קבוצה חשובה של משוררים הכותבים לילדים, וביניהם ע' הלל, יורם טהרלב ועוד.

הבאתי כאן מקצתן של אפשרויות בחינתם של שמות-התואר על תפקידיהם השונים הדידקטיים והספרותיים, ואין זו אלא פתיחתא לעיון נרחב יותר בשם- התואר ובמקביליו האפקטיביים האח- רים.

שאלתית של שלישיית "הגשש החיוור". שם-התואר השני **נוחה** הוא חלק מהצי- רוף הכבול "דעתי נוחה" שבו הוא בא, אך משום שזו תגובה על השאלה "מה **דעתך**?" יש פה סטיית קונטקסט קלה מן הצירוף ומשחק מלים. התואר **עגול** כתשובה לשאלה "מה שלומך"? מקבל את פירושו מן ה'עיגול', שממנו הוא נגזר, ונתפש כבעל משמעות חיובית, מן הסתם **טוב**, או **לא-רע**. לעומת זאת **מרובע** הצמוד לצורה **מושלמת** מקבל את הערך השלילי רק מהידיעה של הסלנג הישראלי ומהתפישה החברתית הכרוכה בו באשר לאנשים **מושלמים ומרובעים** — ואלה בוודאי אינם ידועים לילד הקורא שירים אלה. כך גם בשירו של יהונתן גפן²⁷:

27. יהונתן גפן, "יש ילד שאבא שלו", **הכבש הששה עשר**, הוצאת נושי תל-אביב (בלי ציון תאריך), עמ' 5.

המשקיף ימצא שאין רתיעה מעיסוק בנושא כלשהו בספרות-לילדים, כי הסופרים אימצו הנחה שהקו היחיד המאפיין את הילדים בכל הגילים ובכל מקום, אף כי יכול שסביבתם ורקעם יהיו שונים — הקו היחיד הזה הוא הסקרנות. והרי הגירויים של התופעות הטכנולוגיות עזים ביותר, הילד עד להם יום יום. אין תמה שפורחת ספרות חוץ-סיפורית, הממלאת תפקיד חינוכי חשוב. לסיפורים מתחום החוץ-סיפורי ערכים משלהם. המגמה בספרים אלה היא להוביל את הקורא הצעיר לגילויים ולחידושים הידועים מכבר ומכאן אולי ימשיך, עקב סקרנותו, בחיפושים בתחומי המידע והידע.

ב

עיונו יתמקד בתחום ספרות המדע והטכנולוגיה. המשתתפים ינתחו את היצירות הן מן הצד החינוכי והן מן הצד הספרותי.

כמחנכים אין אנו מסתפקים בהקניית ידע בלבד. אנו רוצים שחניכינו ידעו להשתמש בידע שקנו ושואפים אנחנו שהמידע הנרכש יוביל את האדם לדרכים נבונות בפיתרון בעיותיהם.

שאיפתנו היא שבאמצעות ספרות המידע ידע החניך לסגל לעצמו דרך מחשבה לניתוח סיטואציה ופתרון הבעיה.

לפיכך שוקלים אנו ובודקים יצירה לא רק מן הצד המקצועי, האינפורמציה המדוייקת או בלתי-מדוייקת שבה, אלא מן הבחינה של המשקע שספרות זאת משאירה בנפשו של הקורא.

אנו שואלים את עצמנו אם המחבר אינו נעמיס יתר-על-המידה אוצר מוכר

חים שממילא לא ייקלט על-ידי הקורא הצעיר, ונמצאנו למדים שנוצרת אצל רתיעה מקריאה בספרות זאת. השאלה העקרונית היא מהי המטרה של הכותב ולמה הוא מצפה מן הקורא בכוח.

הנחתנו היא שסופר בעל נסיון ובעל שאר-רוח יכתוב ספר מדעי-מקצועי, שידבר אל לב הקורא ויקרב אותו אל הנושא: יגרה, יעורר סקרנות ויחדור לעומק אף כי ייתכן ויפסח על פרט מסויים במידע המקצועי וימנע בתארי-כיס, במונחים ובשמות לסוגיהם. אולם תוך כדי סיפור המעשה ופריסת העלילה יבליע מידע וטכנולוגיה, יעורר רגשות ומכאן תיווצר גישה חיובית לנושא ורצון לדעת יותר.

בפגישתנו היום יתייחסו המרצים למספר ספרי מדע בתחומים שונים. אני אסב תשומת-לבכם בעיקר לתחום אחד בטכנולוגיה — לטייס.

ג

נתעכב על שני ספרים שנושאים טייס ובאופיים הם ספרות יפה והמידע הטכנולוגי מובלע בסיפור. הספר האחד שאדגים הוא: "כך נפרשו כנפים" של איתמר בן-ברק (עם-עובד 1977). זהו ספר שבמרכזו האדם, זהו סיפור על פרחי-טיס שבמרכזם גיבור הסיפור — צור.

זהו סיפור על מאבקיו של האדם בטכנולוגיה.

בסיפור הספרותי משולב מידע טכני, שמות של אווירונים, טרמינולוגיה הקשרה בטייס, תיאורים של פעולת המטוס, תיאור ההמראה, "נותנים גז, המטוס מקבל מהירות עצומה, רועד מהתאמצות,

והנה משיכה קלה במוט ההיגוי והמטוס ניתק, מתרומם ואתה באויר". אנו מקבלים מידע רחב על הטייס בדרך של הסברה עניינית:

"הטייס עצמו הוא פעולה מסובכת למדי שלא כמו על הקרקע יש כאן עניין עם שלושה ממדים: גובה, כיוון ואיזון.

המטוס צריך לטוס ישר, לא לנטות לשום צד. צריך לטוס קדימה ובגובה שווה או כמובן, אם רוצים לנטות משהו — רק מה שרוצים ולא דבר אחר;

ואין זמן לחשוב על שום דבר אחר. נוסף לזה יש להשגיח סביב, פן יבוא מטוס וייתקל בדך וזהו סוף כללי ומוחלט של הטייס" (25).

אך עיקרו של הספר הוא ספרותי, שהרבה רגש בו, יש בו אווירה, היא מודגמת על-ידי שיחות עם מדריכים.

"...קלחו נשאלו שאלות באשר לתדריכי אימונים, הסברה עניינית על טיס, ניתוח נחיתה שלא הצליחה. נמשכו טיסות הלילה וביום טיסות המבנה...

באחד הימים הסביר המדריך על קשת הסיבוב של מספר שנים ומספר שלוש, ואיך יגיע מספר ארבע למקומו של מספר אחת. שני המדריכים הדגימו באויר את ה"קרוס אובר", ואחר עלה חניך עם המדריך ואילו שאר הרביעיה ממתינים למטה ומתבדחים האחד על חשבון חברו עד לתורם ואז יהיו הם הם מטרה לחציל-לעגם של הצופים בהם מהקרקע" (144).

יש בספר הרבה סיפורים לקוחים מחיי יום-יום של פרחי-הטיס כגון סיפור על קרבות אויר (תרגיל). שוב תיאור טכני על ישיבה על הזנב, מתרומם, יורד, מאבד גובה, מנסים להתישב אחד על השני "מזל שאין איזה קומביין למטה, כבר הייתי מגרד לו את הגג..."

החשוב שבספר זה הוא שהסיפור מעוגן במציאות, כולו אמתי, משכנע, מעורר אמון ומשמש מקור להזדהות. מבחינה ספרותית יש בסיפור תיאור התפתחות של הגיבור, אנו מלווים את צור מילדותו ועד בגרותו, חווים אתו את חוויותיו והן המעוררות רטט בלב הקורא.

הספר השני והשונה בתכלית הוא "הרפתקה בטייסת" של עודד מורס (הוצאת "מסדה", 1980).

מעשה בשני נערים, עוזי ורפי תלמידי כיתה ו', שהחליטו להטיס "מסרשמיט" שעמד על כן בכניסה לבסיס התעופה של צה"ל.

למן הרגע שהחליטו לעשות כן צעדו בעקביות לביצוע משימתם.

הכל תוכנן כדבעי.

קודם לומדים על עקרונות טיס בעזרת מדריך לטיסנים — יגאל.

אח"כ מתגנבים לתוך המטוס ובודקים את תוכו. בדיקתם ה"מקצועית" מביא אתם למסקנה כי אפשר לתקן את המסר-שמיט, ולהטיסו.

הדבר אינו פשוט... אך הם מצליחים לגייס לעזרתם את רופא הבסיס, סיד כהן, שמוכר להם והוא לשעבר טייס בנח"ל שהגיע מדרום אפריקה.

הנערים גייסו למשימתם את האחות, שהיתה מקפלת מצנחים, ובעזרת הד"ר שיתפו גם נהג מיכלית שדאג לדלק בגני-בה. כל אלה קשרו קשר כדי להטיס מטוס בזמן המפגן של חיל-האוויר מעל ראשיהם של אלפי אנשים. ואכן המטוס המריא "והוא נחת בשלום".

הספר ספוג מידע טכני בתחום הטיס. הוא יכול לשמש מדריך לפרחי-טיס כי יש בו שרטוטים, צילומים, מפות, מלון

לטייס, הכל מדויק. האינפורמציה הלמ-
דנית, האיומים האותנטיים והצילומים
מגבירים תחושה זאת.

יש בסיפור עומס של מונחים והוא
מבוסס על ידע מדויק בתחום הטייס,
משום כך נראה לי כי הוא מסוכן, משום
שיכולה להיות השלכה מן ההרפתקה
הדמיונית על המעשים שבמציאות.

וכבר קראנו על ילד שקפץ מן המרפסת
בהשפעת הטלויזיה, משום שהאמין כי
"הסופרמן" אכן עשה כך וכן יעשה הוא.
מן הבחינה הספרותית הספר כתוב
כספר המתאר מציאות לכל פרטיה. יש
תיאור של מציאות מבוססת על אמת
לאמיתה ומתקבלת בשל כך על הדעת.

מן הבחינה המדעית-טכנולוגית יש בו
עומס של ידע ואין להעלות על הדעת
שילד יקלוט את שקרא בספר זה. מן
הבחינה החינוכית יש פה גירוי לדבר
שאינו מציאותי, ואם יתעוררו רגשי הזד-
הות עם גיבורי הסיפור רפי ועוזי, הרי
אנו מובילים להזדהות עם השלילה או
עם הבלתי אפשרי וודאי עם הבלתי-
אחראי. האפשר להטיס "מסרשמיט"
העומד על כן של ביטון? לא ולא. אך
הנערים עשו זאת, מבוגרים סייעו להם.
שום הסתייגות, אף לא הערה על הסכנה.
כל החבורה קשרה קשר, לעשות את
הבלתי-אפשרי ויכלו.

אני משער שרבים מכירים את הספר
"עוף החול" של מנחם הלוי (הקה"מ
1979). גם בספר זה סיפור הרפתקני על
שני נערים שהרכיבו מטוס ישן והטיסו
אותו. אך בספר זה שיש בו הרבה פיוט,

יש רמזים שהוא סיפור אגדה, לכן המידע
הטכנולוגי שבו משכנע והסיפור — בב-
חינת סיפור אגדה נשאר.

ד

לסיכום: אנו צריכים לעודד קריאה בספ-
רות המדע, היא תורמת להעשרת עולמו
של הקורא ומשתלבת היטב בעולמו.

אך מצווים אנו לבדוק את אופיה של
ספרות זאת, ולבחור ממנה את המיטב
שאין בה עומס, שיש בה גירוי לפעילות
ולחקר, שיש בה אמת, שאינה מנצלת
את התמימות של הקורא.

הייתי רוצה שנמסור לקוראינו ספרי-
מדע ברוח הקווים ששרטט חוקר ספרות
הילדים פאול האזארד השוויצרי וכך
כתב:

"אני אוהב ספרים שנותנים מידע, אך לא כאלה
שגוזלים מן הילדים רגעי מנוחה והנאה בתירוץ
שאפשר להקנות להם הכל ללא מאמץ.

זאת לא אמת.

יש דברים שאפשר להשיגם רק במחיר מאמץ
רב ואולי עליון.

אנו חייבים להשלים עם כך. אני אוהב ספרי-
מידע אם אינם מוגשים במסווה של זקדוק
גיאומטריה.

אם במקום להעמיס על המוח הצעיר הר של
מידע זורעים גרעין שיתפתח מבפנים. אני אוהב
ספרים אם אינם מטעים שהמדע יכל למלא מקום
הכל. אני אוהב ספרים אשר מעוררים את המידע
הקשה ביותר אך ההכרחי ביותר — הבנות לב
האדם".

ספרי מידע לילדים

בעקבות הרצאה ביום עיון על "טכנולוגיה בספרות ילדים"

מאת הרצליה רז

בות ממצות וקצרות הכתובות בלשון
עניינית ומדעית.
ילדים קולטים מדע ההופך בתוכם
למידע בעיקר דרך עלילה סיפורית.

קליטתו והפנמתו של מידע באמצעות
ספרות יפה (סיפורי הרפתקאות, רומן
היסטורי, סיפור חברתי, מדע בדיוני)
הרבה יותר משמעותי לגבי צעירי הילדים
מאשר לימוד מכוון.

הפרופסור עמוס דה שליט ז"ל עמד
על כך שנה לפני מותו, כשדיבר בפני
קהל מורי הסמינרים.

באותה הרצאה, קבל על כך שהמדענים
הישראלים הצעירים והמוכשרים, מגיעים
אליו (למכון ויצמן) חסרים לחלוטית של
פסידומדע.

הם לא ספגו בילדותם סיפורים קסר-
מים על סקרנותו העצומה של האדם
והם בגרו לסקרנות אינטלקטואלית בגיל
הנעורים, בלא שיפנימו קסמו של עולם

בדעתי להבדיל בין שני מושגים קרובים
זה לזה בדברי על ספרות-ילדים העוסקת
בלימוד עובדות ומושגים: להבדיל בין
מדע למידע.

המאה העשרים התעשרה יותר מכל
המאות שלפניה בספרי מדע לילדים ולנו-
ער. בעולם כולו וגם אצלנו, מתפרסמות
אנציקלופדיות לילדים ובהן תשובות על
שאלות רבות. התשובות כתובות בלשון
עניינית, מאויירות בתמונות מרהיבות
ומתכוונות לשרת קוראים צעירים מכל
הגילים.

מסתבר שילדים צעירים (בגן ובבית
ספר יסודי) אינם נוטים לקליטת מדע
כשלעצמו. רבים מהם שואלים שאלות
הנוגעות לעולם הטכנולוגי השובב אותם,
מתעניינים בעולם הגדול (העולם שמחוץ
לרחובם, עירם וארצם), בגרמי-שמים
ובכוחות-טבע, בבעלי-חיים ובבני אדם.
אך אינם מסוגלים להבין ולהפנים תשר-

בדרך של סיפורים ואגדות, ברובד התת-מודע שלהם.

דבריו נסבו לא על החסר באנציקלורפדיות למיניהן, אלא על חסרונם של סיפורים וספרים המטמיעים בתוכם את המידע באופן פיוטי. מעטים מדי הספרים בעברית כדוגמת "הנער העקשני" (על פסטר) לקורצ'ק, "צונדולינו" לואמבה (על חיי נמלים) או "שתקנים של עץ" (על בבטרון) של א. דנאקו.

הקושי בחסרונם של ספרי מידע לגיל הרך הוא הצורך לכתוב או לעבד ספרים לצרכי הקוראים הישראליים. אי אפשר לתרגם ספרי מידע. צריך להתאים המידע שבספרים למציאות החברתית, התרבותית, הנופית והאקלימית של ילדינו.

צריך לחבר ספרי מידע למציאות הישראלית שלנו, לעובדות החיים שילדינו נפגשים בהן וחוויים אותן. הים שלנו, הקיץ האפור והשחון שלנו, המדבר מלא החיים ורב ההוד שלנו והחורף הירוק, שאיננו בשום אופן ופנים חורף אירופי כלשהוא.

הילד הקטנטן מבוהל בסופרמרקט, לעתים קרובות פוחד לעלות במעליות ולא בטוח בחדר המדרגות החשוך. ילד עירוני חייב להתמודד עם רמזורים ותמרורים למיניהם, להסתדר עם נסיעה במרית ובאוטובוס, לתפקד בקופת-חולים ובבית-מרקחת...

כל עובדות החיים הללו כמעט שאינן מוצאות ביטוי בספרות-היפה לילדים, לא בשיר ולא בסיפור.

בכנס בירושלים הביאו לידיעת המש-תתפים ספרים חדשים בנושאי חשיבה ולמידה. טוב היה לשמוע ולדעת על הפעולות הנעשות בתחומים אלה. ברור

שחפזים ועשיה בתחומי מדע שונים עשויים לגרות גם את אלה שיוכלו לכ-תוב ספרי מידע ופסידומדע.

מתוך כל ספרי הלימוד והמידע לילדים שנסקרו בכנס הזה, סקרתי אני ארבעה ספרים. שנים היו ספרים שכתב מיכאל גרעין "שחק-ספור" ו"איך חושבים מה וי" אייר דני קרמן. ערך לשונית א. אופק ועריכה מדעית אביבה לומברד. שניהם יצאו בהוצאת "כתר" 1978.

עצם הנחת היסוד של מידע ולא מדע (לצעירי הקוראים) תופסת גם לגבי הבי-קורת של הספרים הללו של מיכאל גרעין.

שני הספרים יצאו בפורמט גדול ומ-הודר. שניהם יפים מדי, מהודרים מדי ויקרים מדי — לטעמי וליכולת הרכישה של רוב ההורים של ילדים טעוני טפוח. הספרים הללו אינם מכוונים לקריאה העצמית של ילדים אלא הם אמצעי עזר להורים הרוצים לפתח ולטפח ילדיהם הנבונים. בספרים ישנם תרגילי למידה וחשיבה שהמבוגר יכול להציע לילדים.

הספרים כתובים בלשון גבוהה, חלק-לקה ומאולצת כשהפניות לילדים חייכ-ניות ונלכבות כגון "טעית חמוד..."

האיור סוגר את הסיפור על פי רצונו של המאייר ואינו משאיר מקום לפעילות היוצרת והמדמיינת של הילד.

בספר "איך חושבים מה" יש משימות שצריך לעשותן והן אינן ברורות דיין וכתובות בלשון מתוחכמת וקשה. יש בו עירבוב זמנים וכביכול סיפורים שאינם סיפוריים.

בספר "שחק ספור" מפריע האיור לדמיונו של הילד. המלים שעל הילד למלא בטקסט נתון אינן מזמינות לחוויה

יוצרת אלא הן בדרך כלל תרגיל הגיוני ולעתים מאולץ.

אינני יכולה לתאר לעצמי שילדים משתעשעים באמצעות הספרים הללו. אני יכולה לתאר לעצמי הורים המתרגלים את ילדיהם בעזרת הספרים, אך תירגול זה אינו בהכרח אמצעי להזנת מדענים צעירים ואינם מזמינים אל פלאי העולם וקסמיו.

שני הספרים שיצאו בהוצאת הקבוץ המאוחד ב-1980 "כוכב הלכת של יאירי", (כתב ראובן מירן, אייר גיורא כרמי) ו"הענן של ערן" (כתבה יעל בן שלום ואיירה מיכל גולן). שני הספרים הללו דומים בכמה עניינים. שניהם עוסקים בגרמי שמים; בשניהם האיור הפיזי-טי עולה על הסיפור במלים ומצליח להגיע אל הקוראים באמצעות הצורות. בשניהם מתאים גודלו של הספר, המבנה שלו, גודל האותיות וארגון השורות לקהל הקוראים שהספר מכוון אליו.

ה"ענן של ערן" הוא ספר לקטנטנים (ילדי גן וגן) והוא מזמין אותם להביט בעננים המשתנים. האיורים הפשוטים

מחד והפיוטיים—צוחקים מאידך, מאפ-שרים לילדים להנפיש את העננים. ההנ-פשה תואמת בדיוק את תפיסתם של ילדים ופיטנים לעננים. כדאי לזכור את שירה של אנדה עמיר "על ענן כביש רץ ענן חמור".

"כוכב הלכת של יאירי" מכוון לכתות ד'ה' של בית-ספר יסודי ומנסה להזמין את הילדים למושגים הקשורים במצפה כוכבים ובצפיה בהם ובחלל.

מבחינה ספרותית נשאר הספר במישור העיוני הדידקטי. כל המושגים על מרחק של שנות אור, על הבדלים בין קבוצות כוכבים והנסיון להבין מה הוא הכוכב פלוטו הם מושגים קשים ומוכללים מדי לגבי הילדים.

אך האיור (גם בשחור לבן וגם בצבע) מצליח להזמין את המסתכל אל עולם פלאים. האיור מצליח גם בשל ההומור שבו וגם בשל רובדי העומק העולים מתוך ארגון הצורות שבדפים.

בשני הספרים הללו "גנבו את ההצגה" המאיירים והספרים זוכים למציאות פיוטית בשלהם.

"אני וגופי" 1

מאת ירדנה הדס

טיפוח-הגוף, ההקשבה לצרכיו, ההדגשה בדבר חשיבות ההיגיינה — כל אלה מחייבים את הילד להכיר. הוא עצמו נקלע לסבך רגשות, כשהוא לומד להכיר את אבריו. בוש, גאווה, מבוכה, אכזבה, פחדים — כל אלה משמשים בו בערבוביה וברור, שמתוך דימוי-גוף חיובי ומכובד, המשוחרר מפחדים, תצמח אף ראייה עצמית חיובית ובריאה.

עליכן חשוב כל-כך הספר שלפנינו. יצירות ספרותיות רבות לילדים עוסקות באברי-הגוף, במיקומם, בטיפול הנכון בהם ובקשרים שביניהם לבין אישיותו המיוחדת האינדיבידואלית. יונתן גפן, למשל, מסיים את שירו הידוע "איך מצוירים איש" במילים:

... "אחר-כך יושבים וחושבים
לאיזה איש שמקינים
הציור דומה.

הציור, לדידו של המשורר, אינו יכול להישאר אלמוני, מיותר, סתמי. הוא חייב לפחות, להיות דומה למישהו, שמכירים...

עצם הגשתה של ספרות מידע לילדים יש בה מן הטוב והמועיל, הדבר מובן מאליו ואינו צריך הוכחות. אך יש בה גם מן הסכנה, שכבר עמדו עליה רבים, וביניהם יעקב ניב זכרוננו לברכה, במאמר "הפעוטים הללו".

אין עוררין על כך, שחייב אדם להכיר את גופו, לדעת לשמור עליו ולהשתמש בו כהלכה.

קדמונינו כינו את הגוף "בית חומר". ואנו, בני-האדם, נתכנינו ע"כ בשם "שוכני בתי-חומר"...

אך ערכו של בית-החומר הזה רב הוא מאוד והפונדקית היא האשה הנצחית שב"פונדק-הרוחות" של אלתרמן, מתרבת רבת ואומרת, שהגוף אמנם בית חומר הוא, אך:

"...חומר כזה, כה נאה ומשובח לא מוצאים כבר יותר בימינו..."

1. "אני וגופי", מאת ג'ו קאופמן, עברית: מטעמה קשתי, יהושע אורנשטיין, הוצאת ספרים יבנה, ת"א סדרת תמונות מספרות.

2. "הד הגן", שנה ל"ז, תשל"ג, יוני 1973, חוברת ד' עמ' 391.

מבחינה זו טוב עושה "אני וגופי", הנוקט לשון "אנו":

"כאשר דבר-מה נופל ארצה, ואנו רוצים להרימו, מעביר המוח פקודה מתאימה לשרירים הרצוניים".

לשם השוואת הגישות (ה"ספרותית" וה"מדעית"), אביא כאן את שירה הנחרת מד של מיכל סנונית, "משחק-הפנים":

יש לי אף ויש לי פה
זה נחמד וזה יפה

יש לי צוץ ועוד צוץ
יחד יש לי שתי עיניים

הנה און ועוד און
לנקות צריך פהגן

שערות לי על הראש,
עליהן כובע אהבוש.

יחד — זה הפל פנים —
לא אהליף בשום פנים.

בשיר זה מונה הילד את "אוצרותיו" ("יש לי"), מזכיר את חובותיו (ניקוי, חבישת כובע) — ומצהיר על אי-החלפה. "בשום-פנים" מתפרש לשני פנים, והוא סיום משעשע ומרגש. שיר זה, כרבים אחרים, מעודד את הילד בפתחו לעצמו "אני" יציב ומוצק. מראה-גופו של הילד, אברי גופו — הם חלק מזהותו. וזהות אינה ניתנת להמרה.

מענין יהיה להתבונן בכיווני הראייה — והם שונים ומגוונים.

יונתן גפן בשירו הנזכר יוצא מן השלם (מסגרת-הפנים) אל הפרטים (עינים, אף, פה, שיער). המבנה תואם את התוכן

בכך, שהוא יוצא מן הראייה הכוללת אל ההתייחסות האישית: ייחוס הקלס-תר לאדם מוכר. וזהו "שכרו" של הבורא...

מיכל סנונית בשירה הולכת מן הפרט אל הכלל. יש בשיר הבעת-תודה על שהאיברים ניתנו לנו.

הגישה הסובייקטיבית מאוד עשויה להשתלב יפה בזו, הכוללנית והמפוכחת, הנמסרת בספר מסוגו של "אני וגופי".

הספר מושך את העין בציוויו הנאים. הוא מעורר בילד הרגשת עליונות מסור-יימת, בהביאו השקפת הקדמונים על הגוף. המעבר אל הלידה, אל ראשית החיים, התורשה והגדילה — טבעי. רק לאחר מכן עוסק הספר ב"יש לי", כלשר-נה של מיכל סנונית. לאחר "טיול" על פני האיברים, אנו עוסקים בלמידה, בפר-קי ההיגיינה ובסכויי-העתיד.

כיוון המחשבה ברור איפוא, וכל פרק עומד וקיים בפני-עצמו — ואף מצטרף לכל האחרים.

מספר קביעות בספר מעוררות ערער-רים והרהורים. "קדמונינו היו חסרי ידע מדעי" — היא פסיקה, הזקוקה להגבלות, שיתלוו לה, על מנת לעשותה מדוייקת. קדמונינו ידעו דברים רבים. הידע הכירורגי במצרים העתיקה, מפתיע עד היום. אין איש יודע את סודות החניטה, למשל.

בעריכת הספר ניכרים סימני חפזון. כמה מהכתבות שבצדי הציורים אינן במקומן, כנראה עקב השוני שבכיווני-הכתב העברי והאנגלי. כך קרה, למשל, שהכתובת "זהו גדלו של תא-ביצית של

אשה" מופיע ליד תמונת ביצתה המופתית של תרנגולת...".

כן מופיעות טעויות בכתיב (טפוש במ"קום טבור; מורת תינוק במקום צורת תינוק — עמ' 12).

התרגום שליד התמונות אינו מתחשב תמיד בדקדוק העברי. כך, למשל, כתוב מתחת לתמונת הילד שבעמוד 15 בספר "הילד" ואילו בגוף הציור מצויין:

"עֵינַיִם יְרוּקוֹת מְאֻמָּה", "שֶׁצֶר אָדָם מְאֻבָּה" (צ"ל: מאמו, מאביו).

רצוי אם כן, לגזור ולצלם מחדש מספר תמונות, או לשנות את הנוסח שעל-ידן. שאם לא נעשה כן, נקרא בעמ' 23 כך: "גמישות עמוד השדרה מאפשרת לנו / (להרים ולהנמיך אותו) לנענע את הראש מצד לצד".

בטוחה אני, שמאמץ לא גדול שיושקע בהגהה יסייע לספר להיות מועיל ומודר ייק יותר. והמאמץ כדאי.

אשר לחלוקה הפנימית של הפרקים: לכל אחד מפרקי-הספר מוקצים שני עמודים זה מול זה. הילד הופך את הדף ולפניו פרק חדש. למבנה זה פנים לכאן ולכאן. מחד גיסא, מרגיעה כמותן המוגבלת של המלים שבכל פרק את הקורא הצעיר. (לא יהיה עליו לקרוא הרבה עד שישתלט על העניין). מאידך-גיסא, יוצר הדבר מעין מיטת-סדום לטקסט.

כך, למשל, בעמ' 37, המטפל באיברים הפנימיים, היה רצוי, שלכל מערכת (כלר-מר: לכל קבוצה של איברים, הפועלים יחד לביצוע תפקיד מסוים) תינתן פיסקה נפרדת, וכי שמות עשר המערכות יודפסו באות שונה, בצורה בולטת. כך ייטיב

הילד הקורא לזכור אותן. בגלל מגבלת-שנייהעמודים מופיעות, למשל, מערכת העצמות, מערכת השרירים ומערכת העצבים בפיסקה אחת. והדבר מכביד על הקורא.

ספר — מידע זה תורם באורח עקיף להקניית-ערכים חשובים כלל-אנושיים. הוא מעודד חשיבה אנושית פתוחה ורחבה. כל תורות-הגזע מתגמדות לנוכח ההסבר הפשוט והמשכנע בדבר הפיגמני-טיס, המצויים באפריקאים, כגון המלנין (המקנה לעור את גווני הצבע מחום ועד שחור) והקרזטין (אבי הצבע הצהוב).

אם פיגמנטים אלה הם ה"אשמים" ביצירת חמשת הגזעים השונים, הרי אין עוד מקום למדידת ערכו התרבותי והאנושי של אדם עפ"י גוון-עורו... הציור, המראה את ילדי כל הגזעים, הרוקדים יחד, משלים את המסר האנושי (ראה נא עמ' 76—77).

לשאלות רבות, המטרידות את הילד (כגון: הבנת המומים השונים, בעיית המוות, עניין תוחלת החיים) אין הספר מתייחס. אולי יש להצטער על כך, אלא שההקדמה לא "התחייבה" לכך.

אך חסרה לי גם התייחסות לנושאים רגישים אחרים, כמו תפקודם של אברי המין לא רק לצורך פרייה ורבייה. כן מעלים בספר את עניין כאבי הלידה. חסר גם איזכור עניין המילה (והלא הספר בלבדו העברי מיועד לבנים נימור-לים). הספר "מנוטרל" מן הנושאים המביכים הללו. וצר על כך: אוירתו הפתוחה והגלויה מאפשרת לו לגעת בהם ביד זהירה ובוטחת גם יחד.

חלוצים במדע

מאת נירה פרדקין

ביוגרפיות משלבות סיפור ומידע, תולדות חיים ולעתים אף הסבר מדעי לפעולה מסויימת של נושא הביוגרפיה. בפני הכותב עומדת הבעיה כיצד לשלב זה בזה את הגורמים השונים; כיצד להסביר את נושא עבודתו של האיש עליו נכתבה הביוגרפיה, כדי שהקורא יבין וישוכנע שאכן ראוי הוא אותו אדם שנכתוב עליו ונדע את תולדות חייו.

בעצם בחירת נושאי הביוגרפיות יש הכרזה על ערכיה של החברה שבה כותבים וקוראים ביוגרפיות אלו שכן הבחירה מצביעה על אנשי מופת, בחברה זאת הראויים שיכתבו עליהם וידעו פעליהם.

סדרת "חלוצים" של גלילה רון-פרד ויעקב לורד מציעה חידוש מעניין: בעברית התפרסמו עד עתה מספר רב של ביוגרפיות לילדים, רובן טובות ומעניינות, כולן על אנשים שראוי שייכתב עליהם וכמעט כולן על דמויות בתולדות עם ישראל. ביוגרפיות על נושאים אחרים שפורסמו בעברית הן תרגום.

בסדרת "חלוצים" הופיעו לראשונה ביוגרפיות של בני עמים אחרים. גבורי הביוגרפיות בסדרה זו עד עתה, הם אנשים שתורמו לאיכות החיים ואורח-החיים היומיומי שלנו. הנושאים הם — תחבורה, תקשורת, דלק, מלחמה במחלות. כל כך התרגלו לראות במוצרים שבתחומים אלה חלק מחיי היום יום עד כי אין אנו מודעים לכך שהדברים הם חדשים יחסית (השימוש באנטיביוטיקה, למשל, החל לפני כ-40 שנה) ואין אנו מודעים לכך שמישהו עבד, חיפש, חקר, גילה — והגילויים המדעיים הפכו לכלים שמושיים.

חידוש אחר הוא השילוב של שני סוגי טקסטים: טקסט סיפורי אמנותי וטקסט אינפורמטיבי-מדעי וכל אחד נכתב על ידי מי שבקי בכך. לכן סביר להניח שהחלק המדעי אמנם מהימן (עניין שהוא בדרך כלל בעייתי בספרים רבים שבהם משולבים סיפור ומידע).

צורת הארגון שנבחרה לספרים אלו היא שילוב של פרק סיפורי ופרק מדעי לסרוגין, כשכל אחד כתוב בהתאם לאופיו של הטקסט.

1. "חלוצים", כתבו: גלילה רון-פרד ויעקב לורד, הוצאת אלישר, 1980.

בפרק המדעי משולבים תצלומים, תרשימים וכדומה, כך אין צורך לקטוע את העלילה כדי להסביר את החומר המדעי (כפי שקורה בספרים רבים אחרים). לא הספקתי לשמוע תגובות רבות של קוראים, אך התגובות המעטות ששמעתי היו רבגוניות.

— ילדה אחת קראה את כל הספרים והתעניינה בהם מתחילה ועד הסוף.

— ילד אחד קרא רק את החלק המדעי.

— ילדה אחרת קראה ספר אחד מתחילה ועד הסוף כשהתבררה לה השיטה של עריכת הספרים, שינתה דרך הקריאה. ובספר השני קראה קודם רק את החלק הסיפורי ואחר כך רק את פרקי המידע.

— עוד ילדה הביעה צער על כי החלק המדעי קטע את הרצף הסיפורי, לדעתה כדאי היה לארגן כל חלק בנפרד תוך ציון מראי מקום מחלק אחד לשני.

' ואולי בהערה זו יש רמז לאחת הבעיות בדרך השילוב והארגון של ספרי הסדרה: אין חפיפה בנושא ובזמן בין שני החלקים.

למשל הספר על פלמינג, אלכסנדר פלמינג, חלוץ המלחמה בחיידקים.

פרק א' נגמר במות האב (עמ' 22), עניין הגורם התרגשות רבה, הילד נשאר יתום, מה יהא עליו? הקורא רוצה לדעת את ההמשך.

אך בעמוד הבא בעמ' 23 מופיע פרק על מחלות וחיידקים שאינו קשור במחלת האב או בסקרנות לטבע שגילה גיבור הספר בפרק הקודם.

הפרק הבא (עמ' 34) נגמר ביציאתו של פלמינג מביתו, שוב עניין מעורר מתח וסקרנות, אלא שאחריו מיד יבוא המשך סיפור המלחמה בחיידקים. כל הפרקים הללו דרושים כדי להכין את הקורא להבנת חשיבותה של תגלית הפניצילין — אבל אינם מתאימים לרצף הסיפור.

הדבר בולט אפילו כשאנו מלווים את פלמינג החוקר. אין חפיפה בין פרקי הסיפור על עבודתו כמדען לבין הפרקים הבאים לידם. כך רק פרק ה' מספר על עבודת מחקר שהגיש בנושא של זיהומים ונוגדנים ואילו הפרק המדעי שאחריו "הגפן הכישותית ומרק ורדו" (עמ' 94), מספר על מלחמה בפטריות ותגליות גילוי אחרות בנושא של הדברת מזיקים.

חוסר החפיפה בולט עוד יותר בסיפור על השימוש בפניצילין. כידוע, אחת התופעות המזעזעות היא פער הזמן העצום בין הגילוי שגילה פלמינג את הפניצילין לבין השימוש בו לרפואה שפותח על ידי מדענים אחרים שנים רבות לאחר מכן. אך בספר אנו קוראים על פיתוח השימוש בפניצילין (עמ' 141) ואפילו על התפתחותם של חיידקים עמידים לפניצילין (עמ' 160) עוד לפני שקראנו על הגילוי עצמו (עמ' 164).

בסך הכל הספרים שיצאו עד עתה על שני חלקיהם קריאים, מענייני יהיה לעקוב אחר ההמשך ולראות כיצד ייכתבו ביוגרפיות של אותם חלוצי מדע וטכנולוגיה שעובדים כיום כחלק מצוות.

סדרת "גלה ודע" הוצאת "כתר"

מאת שלומית רוזינר

את הספרים שאנו עוסקים בהם, אי-אפשר לסווג כ"ספרות-ילדים". על-כן, אמת-המדה בבחינת ספרים אלה היא לא ספרותית-אמנותית, אלא — דיסקטית. זאת אומרת, שבעוד שספרות-ילדים טובה, כספרות למבוגרים, היא ספרות לשמה, המעוררת הנאה מתוך הזדהות וחוויה, — לספרים אלה יש מטרה גלויה וברורה: להקנות מושגים, להעשיר את הידע, ללמד.

כדי לראות אם אמנם מושגים ספרים אלה את מטרתם, בדקתי בהם את התוכן, הסגנון והלשון, האיורים וההתאמה לגיל הקוראים.

אין ספק, שחשוב לתת לילדים קטנים מושגים ראשוניים בתחומי מדע וטכניקה, על דברים שהם נתקלים בהם בכלי-התקשורת, בספרים שהם קוראים ובחיי יום-יום. איך עושים זאת הספרים מסדרת "גלה ודע", בהוצאת "כתר"? (מתורגמים מהוצ' מקמילן האנגלית).

ארבעת הספרים שיצאו בסדרה זו הם: האדם הקדמון, שריון, אמנות הצילום, סוד הטילים וכיבוש החלל. מבחר נושאים שנראה מקרי לחלוטין ואין, אף לא באחד מהם, התאמה לילדי הארץ. ואף אם יש להפגיש ילדים גם עם נושאים שאינם מעולמם הקרוב דווקא, מוטב, לדעתי, ללכת מהקרוב אל הרחוק. אך אם אמנם, כפי שגונב לאזני, הפסיקה הוצאת "כתר" להוציא ספרים אלה לשוק, נותרו 4 נושאי הספרים הנ"ל תלושים ומתמיהים.

הטקסט בספרים אלה הוא שולי, ללא עלילה וסיפור, מצומצם ומתומצת מאד, נשען על הציורים, שהם העיקר, ולעתים קרובות מופיע רק כהסבר לציורים: "בת-מונה הקטנה נראה קטע מאנדרטה שהוקמה על קברו של אביר. ראשו נשען על קסדה שהנזר שלה עשוי בצורת ראש של ברבור. הציור שלמטה הוא פרי מכחולו של הצייר האיטלקי אוצ'לו (1397—1475). הוא מתאר אבירים לבושי שריון בשעת קרב". (שריון עמ' 11).

הספרים בנויים כך, שכל שני עמודים רצופים, גלויים לעין הקורא, מהווים פרק

מן העולם הרחב

על רובינסון ורובינזונים

במלאות 250 שנה למוות דניאל דיפו

מאת אוריאל אופק

כשעצם הסופר הבריטי דניאל דיפו את עיניו, לפני 250 שנה בדיוק (26 באפריל 1731), ודאי לא תיאר לעצמו כי דווקא ספרו על רובינסון קרוזו יזכה לחיי-נצח ולמאות עיבודים ותיקונים, וכי שמו של גיבור ספרו זה ייהפך למושג בתורת הספרות, הפסיכולוגיה והפדגוגיה. שכן אדם זה, שנולד בשנת 1660 לקצב עני, היה אחד מאנשי-העט הפוריים ביותר בדורו: כשלוש-מאות ספרים וקונטרסים הוציא בימי חייו, וזאת בנוסף על העתונים שערך. אך עוד לפני שהיה לסופר, בגיל ארבעים לערך, חי דיפו חיים סוערים ורבי תהפוכות, שעשויים היו לשמש חומר לרומן מרתק: בנעוריו נתחנך בקולג' ניואינגטון במטרה להיות כומר פרסביטריאני. אך בגיל עשרים נטש את לימודיו, התגייס לצבא של הדוכס ממונטמאור, שמרד במלך ג'יימס השני. לאחר שהדוכס המורד הובס והוצא להורג, הציל דיפו את עצמו מגורל דומה בכך שהצטרף אל חילו של ויליאם השלישי, ולאחר המלכתו נעשה לסופר-ההצר וליועץ-הסתרים שלו, ואף יצא בשמו לשליחות חשאיות שונות.

תוך כדי מסעיו המדיניים קשר דיפו קשרי מסחר במקומות שביקר בהם. הוא היה סוחר-נוסע בספרד ופורטוגל, ולאחר שהפסיד את הונו פנה לעסוק ביצור לבנים ואריחים, פשט שוב את הרגל וגמלט מנרשיו. לאחר עסקי מסחר כושלים אחרים הציע דיפו שוב את שירותיו לממשלה ונתמנה מנהל-חשבונות באגף המכס. באותה עת התחיל מנסה את מזלו בכתיבה ספרותית. לאחר קונטרסי מסה אחדים חיבר את הסאטירה השנונה "האנגלי מבטן ומלידה" (1701), שזכתה לפופולאריות עצומה ונמכרה ברבבות עותקים. אבל הסאטירה הבאה שלו "הדרך הקצרה ביותר לטיפול ביריבים" החטיאה את מטרתה: הוא ביקש ללגלג על הקנאים, אך במקום זאת עורר את חמת המימשל: הוא נעצר, נעקד לעמוד-הקלון וישב שבועות אחדים בכלא.

לאחר שחרורו היה דיפו לעתונאי. הוא יסד את העתון "רוויז", שהיה מכוון להמון העם, ובכך נעשה לאבי העתונות העממית. העתון יצא שלוש פעמים בשבוע, במשך חשע שנים רצופות, כשדיפו כותב את כולו בעצמו. הוא היה, כנראה, הראשון בכותבי 'מאמר-המערכת' וכן ראשון

בפני עצמו שעוסק בסעיף אחד מבין הסעיפים הבונים את נושא הספר. הקשר בין הפרקים הוא רק בנושא המשותף.

הציורים, שיש ביניהם גם הרבה צלומים ותמונות, הם יפים מאוד, אמנותיים, צבעוניים, ברורים, עשירים וממחישים. חסרונם לגבי ילדים בכיתות היסוד, שלהם נועדו — שהם יותר מדי מורכבים וגדושים פרטים. בספר השריון מתאימים הציורים לתלמידים הלומדים על ימי הביניים, בעוד שהטקסט מכוון לכתות ב-D.

אשר לסגנון והלשון, התרגום של עמי שמיר — טוב. שפה טובה, פשוטה, לא מסורבלת ולא מצועצעת, אך גם לא "מותינקת". הייתי אומרת: שמוש אמין במלים. "יש מצלמות שאפשר לצלם בהן דברים המתרחשים במהירות כה רבה, עד שהעין אינה מסוגלת לראותם. למטה נראה כדור אקדח, שזה עתה פלח קלף". (אמנות הצילום — 13).

למונחים המקצועיים יש אמנם מילון-מונחים קטן המופיע בסוף כל ספר. כך, למשל, בספר על הטילים, נמצא מונחים כמו: אבק-שריפה, אסטרונוט (קוסמר-נאוט), גזי-פליטה, גשושיות, טיל רבי-שלבי... בכל זאת אני מסופקת אם ילד רגיל מסוגל להבין את הקטע הבא, ולו בעזרת המילון והציורים המסבירים: "גשושיות מרינר אמריקניות צילמו מקרוב לכדור הארץ צילומי טלויזיה של כוכבי הלכת נגה, כוכב חמה, מאדים וצדק. מכשירי מדידה רוסיים הצליחו לחדור למערבולת העננים של נגה. גשושיות מרינר אמריקניות צילמו מקרוב את פני המאדים (מימין). גשושיות ויקינג שוגרו כדי לבדוק אם יש חיים על המאדים". (סוד הטילים — 19). החסברים המילוליים לוקים בחסר. המשפטים קצרים וענייניים מאוד; מנסים לקפל בתוכם, בצורה מאוד שטחית ויותר מדי תמציתית, תורה שלמה: "כאשר נופל אור על חפץ מסויים הוא מוחזר ממנו. האור המוחזר משתקף בתוך עינינו. לכן אנו רואים את החפץ". (אמנות הצילום — 4).

יש לשער, שילדים יאהבו לעלעל ולעיין בספרים אלה, הם אסטטיים מאוד, אך ספק אם יקראו בהם. ומבין אלה הקוראים, קשה לדעת כמה יקלטו את הכתוב וירכשו ידע. התמונות, כאמור, מרשימות, אך בהן בלבד לא די! הרי אלה ספרים שעל פי הגשתם וסגנונם, בטון שלהם, הם מכוונים לילדים קטנים.

לסיכום: אלה לא ספרי-לימוד שילד חייב לקרוא במסגרת הלימודים שלו בבית-ס. צריך להיות בהם הרבה גירוי ועניין. אלה ניתנים אמנם בציורים, אבל הטקסט המלווה צולע אחריהם ואינו כתוב בצורה מעניינת ומושכת. לדעתי, אלה ספרים יומרניים, אשר מתאמצים יותר מדי "לדחוס חומר" וללמד מושגים, ופחות מדי מסבירים.

העתונאים המראיינים. ובתוקף תפקידו כמראיין יצא לפגוש בשנת 1711 את האדם, ששימש לו אחר-כך אב-טיפוס לתיאור דמותו של רובינסון קרוזו.

אותו אדם היה מלח סקוטי בשם אלכסנדר סלקירק, שחזר לאנגליה לאחר ששהה שנתים תמימות לבדו באי הקטן והנידה מאס-א-טיצרה (כאלף קילומטרים ממערב לחופי צ'ילי). סלקירק זה היה גבר מהיר-חיימה ופורק עול. לאחר שנמלט בצעירותו מן הרשות, עלה על ספינה והפליג למרחבי הים. בשנת 1703 נתמנה קצין-מפרשים בספינת-המלך "סינק פורטס". כשהיתה הספינה במימי הדרום מת קברניטה, ואת מקומו תפס אחד הקצינים, שהחליט להפוך את האניה לספינת פיראטים. עד מהרה פרצו תגרות על הסיפון, ולאחר התכתשות עזה שאירעה בין סלקירק לבין הקברניט-השודד, החליט רב-החובלים להיפטר מן הקצין המרדן. הוא כיוון את חרטום הספינה אל אחד האיים הסמוכים והוריד עליו את סלקירק ואת הפציו האישיים, וכן רובה וספר תנ"ך. ארבע שנים שהה סלקירק לבדו באותו אי שומם, עד שבפברואר 1709 קרבה אליו הספינה הברי-טית "דוכס" והעלתה אותו על סיפונה. לאחר שנתים נוספות חזר סלקירק סוף סוף לאנגליה, סיפר את קורותיו במסבאות לונדון, וכשהגיע שמעו לאזניו של דניאל דיפו, החליט עורך ה"רווי" להיפגש איתו ולראיינו לעתון.

שמונה שנים לאחר אותה פגישה היה דיפו אדם עייף ושקוע בחובות. בעוד הוא תוהה כיצד יפרע את חובותיו נזכר בסיפור שרשם מפיו של אלכסנדר סלקירק והחליט להשתמש בו כנושא לספרו הבא — ספר שעתידי היה לפתוח תקופה חדשה בתולדות הספרות. לאחר שחקר את תנאי-החיים באיי הדרום ישב וכתב במהירות, תוך חדשים אחדים, את ספרו החדש, בעל השם הארוך (כמנהג הימים ההם):

חיינו והרפתקאותיו המוזרות והמפתיעות של רובינסון קרוזו

איש יורק, ימאי, אשר חי שמונה ועשרים שנה בודד לחלוטין באי בלתי נושב ליד חופי אמריקה, מול פי הנחר הגדול אורונוק, לאחר שהוטל על החוף מספינה טרופה, שכל נוסעיה נספו מלבדו, בצירוף תיאור כיצד נתגלה לבסוף בדרך מוזרה על-ידי שודדי ים, כתובים בידי עצמו.

דיפו נטל, איפוא, רק את מסגרת סיפורו של סלקירק — קורותיו של ספן שנקלע לאי שומם וחי בו לבדו. תוך כדי כתיבה קרא דרור לדמיונו וכתב את הסיפור בגוף ראשון, כאילו המחבר הוא אותו מלח עצמו (במהדורה הראשונה אף לא נזכר שמו של דיפו!). נסיונו העשיר כעתונאי וכשרונו לתאר מאורעות בסגנון מרתק אמין היו בעזריו. הוא כתב את סיפורו בסגנון קולח ומרתק, המושפע מסגנון המקרא, ואף הוסיף לו מבוא קצר, בו הציג את סיפורו של רובינסון קרוזו כסיפור אותנטי לחלוטין:

אם עבר אדם כלשהו הרפתקאות שראוי לספרן, עורכה של יצירה זו מאמין, כי הספר שלפנינו הוא הראוי לכך. העורך מאמין גם, כי הכתוב כאן הוא היסטוריה מדויקת של העובדות, וכי אין בו כל שמץ דמיון:

לאחר שהשלים את הכתיבה יצא דיפו למצוא מדפיס לספרו. המו"ל הראשון דחה את כתב-היד; היה זה סוג-כתיבה חדש באותם ימים והוא חשש להסתכן... אך המו"ל השני, ויליאם טיילור חזה, כנראה, מראש את ההצלחה הצפויה; הוא שלח מיד את כתב-היד לדפוס, ובאוקטובר 1719 הופיע המהדורה הראשונה של אבי-אבות כל הרובינזונאדות, הספר הנחשב ליצירה הבלטריסטית הידועה ביותר בעולם.

סיפור-הצלחתו של "רובינסון קרוזו" ידוע לכל. הספר כבש במהרה את לבות הקוראים, צעירים וקשישים כאחד, ועוד באותה שנה כתב דיפו את "הרפתקאותיו הבאות של רובינסון קרוזו". אחר-כך הוסיף וחיבר עוד עשרות ספרים, שהידועים בהם הם: "קפיטן סינגלטון" (1720), הרומן "מול פלאנדרס" (1722), תורגם פעמיים לעברית, "יומן משנת הדבר" (1722), "זכרונותיו של של אביר" (1724), "מסע חדש מסביב לעולם" (1725), "קפיטן קרלטון" (1728) ועוד ספרי שימוש ופאמפלטים שונים. אך חרף פוריותו השופעת, ולמרות העובדה שהמו"ל שלו היה לעשיר מופלג, מת דיפו בגיל שבעים ואחת בחוסר כל, כשהוא מסתתר מפני הנושים שרדפו אחריו כל ימיו.

בית ספר לרובינזונים

לא עברו 44 שנה מאז נדפס "רובינסון קרוזו" לראשונה בלונדון, וכבר כתב עליו הוגה-הדעות הצרפתי ז'ן ז'אק רוסו דברי שבח מפליגים אלה (ברומן הפדגוגי שלו "אמיל"):

רובינזון קרוזו — זה יהיה הספר הראשון אשר יוטל על אמיל שלי לקרוא. זמן רב תכלול כל ספרייתו את הספר הזה בלבד. הוא יהיה לנו למורת-דרך בדרכנו אל בגרות המחשבה. כל עוד טעמנו לא נשחת — קרוא נקרא בו בעונג.

ואמנם, דומה שאין ילד בעולם שלא קרא את "רובינסון קרוזו" בעונג. זה 260 שנה ויותר הוא נחשב לספר הנקרא והאהוב ביותר על ילדי תבל. אך בני הנוער אימצו את "רובינסון" לעצמם לא בשל הסגולות החינוכיות שמצא בו רוסו ושאר חסידי 'החינוך הטבעי' — מאבקו של האדם הבודד בטבע, כושרו ליצור לעצמו את הדרוש לקיומו במו ידיו, בכוח התושיה וההתמדה. הקוראים הצעירים הלכו שבי אחרי רוח ההרפתקה הרובינזונית' שהספר מלא אותה, והם מזדהים עם יצר-הנדודים העז של גיבורו, יצר המטלטל אותו מביתו ומושכו אל מקומות חדשים ונעלמים. הם מרותקים אל פרקי העלילה — הסערה, הפחדים, הבדידות, בניית החיים החדשים על האי השומם, המלחמה בפראים, השיבה הביתה — והיציאה להרפתקאות חדשות.

דומה כי יותר מכל ספר אחר, השפיע "רובינסון קרוזו" על גידולה וכיוונה של ספרות-הילדים בעולם. הוא חזר ונדפס מאות פעמים — בעיבודים ובקיצורים, בשיר ובמחזה; הוא תורגם שוב ושוב לכל לשונות התרבות ויצר סוג ספרותי חדש הנקרא על-שמו — 'רובינזונאדות', שהיה לנחשול גואה של מאות ספרי הרפתקאות על יחידים, משפחות או תבורות, שהפליגו לאזורים נידחים, שספינתם נטרפה בים, או שהוטלו לאי שומם. הרוב הגדול של אותן רובינזונאדות נשכח זמן קצר לאחר הופעתן, אך הטובות שבהן נקראות עד היום, כמה מהן תורגמו פעמים אחדות לעברית, ורובינזונאדות חדשות מוסיפות להיכתב ולהידפס גם בימינו — סימן שאף בעידן הטכנולוגיה וכיבוש החלל הולכים הילדים שבי אחרי רובינסון הנושן והטוב ורעיו להרפתקה.

מבין הרובינונאדות הקלאסיות נזכיר, למשל, את "משפחת רובינונן השווייצרית" מאת יוהן ויס (האב ובנו). המספר על ששה בני משפחה, שסופה עזה מטילה אותם על אי מזור בלב האוקיינוס; את "רדי הזקן" מאת פרדריק מריאט (1841) — קורות ניצולי ספינה טרופה על אי-אלמוגים נידה; את "אי-האלמוגים" של רוברט מיכאל בלגטין (1858); את "משפחת רובינונן האנגלית" (1852) ושאר ספרי מיין ריד; את "אי המטמון" (1883) לרוברט לואיס סטיבנסון; את "בית-ספר לרובינוננים" (1882) ושאר ספרי ז'ול ורן; ועוד, ועוד — עד ספרו עטור-הפרסים של סקוט אוילד "אי הדולפינים הכחולים" (1960) — קורותיה המרגשות של בערה אינדיאנית, שחיתה לבדה 18 שנה באי קטן שמול חופי קליפורניה.

ואם נעזיף מבט אל ספרות-הילדים שלנו, ראוי להזכיר קודם כל את ספרו הקלאסי של אליעזר שמאלי "אנשי בראשית" (תרצ"ג). המספר על השומר חרמוני ובני משפחתו, שבנו את ביתם המבודד ביער וחיים בו בתנאי בראשית. שמאלי עצמו סיפר פעם, כי הדחף לכתיבת ספרו זה בא מתלמידיו, שביקשו ממנו לספר להם על רובינונן, "אבל לא על רובינונן האנגלי, אלא על רובינונן העברי, שלנו". רוח רובינונונית מפעמת גם בספרה של אלה אמיתן "אל האי כפתור", המספר על נערים שביקשו להפליג בסירה אל איים רחוקים; וכן בספרו של יגאל בן-נתן "האגם בחולות" (1970), המעונן בחוויות ילדותו של הסופר; ואחרון שהוא ראשון — ספרם המשותף של מירה לובה וימימה אבידור-טשרנוביץ "אי הילדים" (1950), המספר על ילדים פליטי מלחמה, שנקלעו לאי שומם ובנו עליו את ביתם החדש, נוסח רובינונן קרוון.

"כור עני — ספור יפה ונחמד"

אבל כל הרובינונאדות המאוחרות, מרתקות ככל שתהיינה, לא תשווונה אל "רובינוסון" של דיפו. ראוי אפוא לסיים עיון זה בסקירת התרגומים הרבים של "רובינוסון קרוון" לעברית — דור דור ותרגומיו.

מאה ושש שנה עברו מאז הופעתו הראשונה של "רובינוסון", עד שנתאפשר גם לילדי ישראל

1. תורגם שלוש פעמים לעברית, ע"י י. פישמן (1952), י. כרוסט וס. קדם (1976).
2. תרגם נתן אלתרמן (1935). מהדורה מתורגמת: 1976. שנה לאחר מות מריאט יצאה רובינונאדה נוספת פרי עטו: "נער על אי שומם" (1849). תרגמה דליה טסלר, 1965.
3. תורגם שלוש פעמים לעברית, ע"י י. לבנון (1954), ד. אחיטוב (1955) ויאיר בורלא (1975).
4. תרגם מ. בן-אליעזר בשם "הגנה במדבר" (1935). מיין ריד כתב עוד רובינונאדות רבות, ביניהן "הנער ויליאם", "נידחים על אי שומם", "בתחתית אניה".
5. תורגם חמש פעמים לעברית, ע"י י. פישמן (1926), י. אברהמי (1959), ח. אלון (1967), א. אופק (1974), ש. לפיד (1978).
6. תרגם י. שף (1927). מבין הרובינונאדות האחרות של ז'ול ורן יוזכרו: "אי התעלומה", "שנסלור" או רפסודה בלב ים, "הו'גנדה", "מולדת שניה" (המשך קורותיה של משפחת רובינונן השווייצרית).
7. ראה: "משלגית ועד אמיל" מאת א. אופק, עמ' 163, אגב, ב"אנשי בראשית" מופיע גם טיפוס רובינונוני מובהק, הלא הוא בן-שלמה, המתבודד התמהוני.

לקרוא את היצירה הקלאסית בשפת עמם. אבל תרגום ראשון זה לא נעשה משפת המקור, אלא על-פי העיבוד הגרמני הפופולארי של יואכים היינריך קאמפה, מי שנחשב לסופר-הילדים המקצועי הראשון באירופה. "רובינונן הצעיר" — כך נקראה העיבוד — תורגם לעברית בידי המורה-הסופר דוד זאמושיץ (1789—1864), שחי רוב ימיו בברסלאו והדפיס על חשבוננו כ-25 ספרי מקרא ולימוד; וכשהופיע בשנת 1824 תרגומו העברי ל"רובינונן הצעיר", היה זה גם סיפור-הילדים הארוך הראשון בשפה העברית.

אין ספק שיגיעה רבה יגע זאמושיץ בתרגומו של ספר זה, ש"הוכו רצוף חכמה" (כדבריו במבוא). אמת, התרגום יראה היום בעינינו מסורבל ומליצי (הנה כך, לדוגמה, תורגמו משפטי הפתיחה של הסיפור: "איש היה בעיר המבורג ושמו ראבינונאן ולו שלושה בנים. הבכור אוה לצאת למלחמה ויפול וימת בידי הצרפתים. השני אהב חכמה, שחה פעם אחת עת חם לו וימת בשדפון. נשאר אך הקטן ושמו קרוואע, לא ידעתי מדוע..."). הקורא שם ודאי לבו שרובינונן הוא כאן שם-משפחה, בעוד שקרוון הוא שמו הפרטי של הגיבור).

עשרים וחמש שנה אחרי הופעת תרגומו של זאמושיץ יצא בוארשה, ב-1849, עיבוד שני, מקוצר מאד (48 עמ') של "רובינונן הצעיר" בשם "מעשה ראבינונאן"; המעבד היה משכיל בשם אליעזר בלוק, ולמרות קיצורו (או אולי בגללו...) נדפס הספר במהדורות אחדות — סימן שגם ילדי ה"חדר" נמשכו אחרי רובינונאדות.

וכאן המקום להזכיר שני תרגומים עבריים ל"רובינונן", שנעשו באותם ימים, אלא שהם לא זכו להידפס ואבדו, ככל הנראה: הראשון — מעשה ידי של יצחק ארט (1791—1851), גדול הסאטיריקנים של דור ההשכלה, ששלח כעשר שנים לפני מותו פרקים אחדים של "רובינונן העברי" (כפי שקרא לתרגומו-עיבודו) למאיר הלוי לטריס, כדי "לתת בידי ילדי ישראל ספר שעשועים, ויציא רגשות-נפשם מחדרי לבם"; והשני — תרגומו של חוקר התלמוד שמחה ראובן אדלמן (שנהג לחתום על מחקריו "שר בן חי"ל העדולמי"), תרגום שאבד עוד בימי חייו (כפי שסיפר באוטוביוגרפיה הקצרה שלו, שנדפסה אחרי מותו בקובץ "ספר חכם ושר", שהוציא בנו).

אבל התרגום העברי הידוע ביותר של "רובינוסון קרוון", שנעשה במאה הי"ט, הוא "כור עוני" מאת יצחק רומש (1822—1894), שהופיע בוילנה בשנת 1862, בסיועו של משרד-ההשכלה הרוסי. בדומה לתרגומים הקודמים, לא נעשה גם תרגום זה מן המקור האנגלי, אלא על-פי עיבוד גרמני של ד"ר פ. ראוך, ושמו של דיפו נזכר רק בהקדמה: "הסופר המהולל דניאל דעפאע, וממנו ראו סופרי העמים ללשונוותיהם וכן עשו גם המה להועיל לבני עמם".

אף שסגנונו המקראי של "כור עוני" גדוש מליצות ושברי פסוקים, במיטב המסורת ששלטה אז בספרות, הוא גם רהוט ונעים לקריאה. לאורך כל הסיפור מובלט בטחונו של רובינונן באלוהים; בעוד שאצל דיפו רובינונן הוא צעיר ממרה, ששהותו הממושכת באי גילתה לו את ההשגחה האלוהית, שם ראבינונאן של "כור עוני" את מבטחו בה' כבר בעת הסערה. לתוספות המוסריות הרבות, שאינן במקור האנגלי, שיוות רומש חן של חכמת-חיים קדומה:

8. עיבוד אנונימי נוסף של הספר נדפס בפשמישל בשנת 1912, בשם "ספור ראבינונאן" (העתקה משפת אשכנזית, עמ' 64).

מה עלץ לבי בלבשי בגדים אשר ידי עשום! אם כי ידעתי אשר ידי לא כללו מלאכתם ולא באו עד תכליתם, בכל־זאת ששתי עלימו מאשר ישישו בני ארץ נושבת על בגדי מחלצות...

הספר "כור עובי" הצית את דמיונם של ילדי העיירות היהודיות בתחום המושב. הנה כך תיאר יעקב פייכמן את רישומו של ספר זה עליו ועל בני דורו:

"זה היה בלי ספק אחד הספרים המעטים בילדותנו, שנסכו עלינו שיכרון והוציאונו ממיצר העיירה העגום למרחבי עולם רחוקים. דמיונו נאחו בו, בנוסע מופלא זה, שידע לשחרר את עצמו משמונו של העולם הישן ולהפוך אי נעזב לאדמת שדה וגן, למקלט שלווה ובטחון [...] רובינו היה לנו, אולי הרבה יותר אפילו מאמנו של 'אהבת ציון', הגיבור למופת, אשר חייו ופעולתו גירו את דמיונו ובדמותו ראינו את עצמנו בחלומותינו הראשונים." ("בבית היוצר", עמ' 307).

"כור עובי" חזר ונדפס שוב ושוב, במשך חמישים שנה, עד שסגנונו נתיישן והוא נדחה על־ידי התרגומים החדשים. ובשנה שבה נדפס תרגום זה במהדורתו האחרונה (1910), כבר יכלו ילדי ישראל לקרוא את קורותיו של רובינסון בתרגומיהם־עבודיהם המנוקדים של יהודה גור־גרוזובסקי ושל ש"ל גורדון.

כשניגש המורה־הסופר יהודה גורזובסקי להגיש שוב לקורא העברי הצעיר את סיפורו של רובינסון, הוא יצא מתוך ההנחה ששמו ודמותו של נוסע הרפתקן זה כבר ידועים לילדי ישראל; על כן פתח את עיבודו במלים אלה:

רבים מכם, ילדי הקטנים, שמעו בודאי את שמי ורבים מכם ראו גם את תמונתי בבגדי עור שעיר ועל־ידי עבדי הנאמן, כלבי, חתולי ותוכי. ועתה הנני לפניכם לספר לכם בקצרה את דברי ימי חיי, ואקוה כי דברי יקחו את לבכם הטוב.

יהודה גור־גרוזובסקי, שהירבה לתרגם ממיטב הספרות הקלאסית לנוער, עיבד את "רובינסון קרוזו" (או 'רבינון קרוזו', כפי שכתב שם זה) בשלוש צורות שונות: תחילה נדפסה תמצית הסיפור — 11 עמ' בלבד — בחלק ב' של המקראה שלו "בית־ספר עברי", שנדפסה לראשונה בירושלים בשנת 1896 וזוהי נדפסה בעשרים מהדורות לפחות. אחר־כך הרחיב את עיבודו והדפיסו בהמשכים בשבועון־הילדים הווארשאי "עולם קטן" (כרך ה, תרס"ה); ולבסוף יצא "רבינון קרוזו" שלו בספר מנוקד בן 78 עמודים, כאשר שמו של דיפו אינו נזכר בו כלל, וגם שנת ההדפסה חסרה (כנראה 1912). אחר־כך יצאו עוד 3 מהדורות לפחות). שפת התרגום רהוטה ונאה, ורק השימון החוזר בו' ההיפוך מגלה את עובדת קדמותו. הנה, לדוגמה, שורות־הפתחה של הקטע הדראמטי, בו מגלה רובינסון לראשונה את עקבותיו של אדם זר בחול, בתרגומו של גור:

ויחי היום, ואנכי הולך לצוד ציד כדרכי וקשתי בידי. פתאום והנה על החול עקב כף־רגל איש, ועמוד משתומם למראה עיני, כמו ברק־שמים הלמוני ויפצצני.

ואט את אזני לשמוע ולהקשיב ואבט אל כל סביבותי — ולא ראיתי ולא שמעתי דבר. ואירא מאד ללכת הלאה; אימת מות נפלה עלי ואשוב הביתה וארעד לפני כל עץ ושיח אשר פגשתי על דרכי.

עתה הכירו כבר כמעט כל ילדי ישראל את סיפורו של רובינסון קרוזו; ואם רצו הילדים להעלותו על הבמה, יכלו לעשות זאת בעזרת המחזות הנאה של שמואל־ליב גורדון "רובינסון על האי השומם", שהופיעה בביליותיקה "פרחים" של הוצאת "תושיה" (ורשה 1907). הממחז — הוא של"ג בעל הפירוש העממי לתנ"ך — שיבץ בהמחזותו גם הוראות בימוי ותפאורה, כשהדובר העיקרי על הבמה הוא, כמובן, קרוזו עצמו, כשעוזרים מעט על ידו התוכי והפרא. בתחילה המחזה חזרת רובינסון על גזע־עץ את שמות הוריו איתאל ועמליה (כך!), נושק לשמות ואומר:

"אמי! עודני שומע גם עתה את קולה הנעים: בני הטוב, שב אתנו, למה זה תרחיק נדוד? חיה לפנינו, בני והיה לנו לניחונים! והבן הטוב לא שמע לקולה..."

אף־על־פי ששורות אלה נכתבו לפני 75 שנה, סגנונו הוא סגנון של עברית מדוברת; שהרי של"ג היה מראשוני המורים שלימדו עברית בעברית.

מ"פרייטאג" ועד "ששת"

הראשון שתרגם לעברית את "רובינסון קרוזו" משפת המקור היה אשר ברש, והוא היה גם הראשון שהעניק לקורא העברי תרגום מלא כמעט של היצירה הקלאסית, על שני חלקיה. תרגומו ייחד עם מבוא רב־ענין של דיפו ויצירתו) נדפס לראשונה ביפו בשנת 1921 ("רובינסון קרוזו, חייו וקורותיו", עמ' 339) בהוצאת ועד החינוך, ואחר־כך חזר ונדפס שוב ושוב בתיקונים ושינויים; רק לפני חדשים אחדים הופיעה בהוצאת "מסדה" מהדורה חדשה של תרגום ברש, (חלק א בלבד) מאויירת ומודפסת בהידור, בשני צבעים. אלא שתמיהני על עורכי "מסדה", שהשקיעו בהדפסת המהדורה מאמצים ומחשבה ולא טרחו 'לעדכן' את התרגום הישן, העשוי להרתיע את הקוראים הצעירים. כיצד אפשר להגיש לילדי שנות השמונים את "רובינסון קרוזו", בסגנון אשר כזה (פרק ז, עמ' 45):

"ויחי כי עברו עלי שם כעשרה או שנים־עשר יום, ותבוא מחשבה בלבי, כי יתכן אשר יעלם ממני חשבון הזמנים מואין אתי ספרים, עט ודיו ושכחתי להבדיל בין קודש לחול, ואתחכמה לחקוק באולרי בעמוד גדול לאמור..."

בדומה למו"לים האנגליים, שהדפיסו במשך עשרות שנים 'תקצירים' של "רובינסון קרוזו" בחוברות־בפרוטה, נוכל למצוא גם כמה וכמה עיבודים וקיצורים כגון אלה, שנעשו בשביל הקורא העברי הצעיר. בין המעבדים הללו אנו מוצאים את י. אבנן (1946, 36 עמ'), ש. סקולסקי (1956, 45 עמ'), י. בן־פנחס (1962, 100 עמ'), א. רימיני (1967, 36 עמ'), א. אופק (1970, 16 עמ') ואחרים. תרגום מעולה ונאמן — אם כי של החלק הראשון בלבד — העניק לקורא העברי צבי ארד, שקרא

לתרגומו — כדיפו בשעתו: "חיי המלח רובינזון קרוזו" מיוצק והרפתקאותיו המוזרות והמפתיעות. התרגום נדפס לראשונה בתשכ"א בהוצאת "מחברות לספרות", עם איורים מרשימים של הצייר הבריטי הקלאסי גראנביל, והוא זכה בצדק למהדורות אחדות. תרגום מלא שני — הפעם של שני החלקים — מעשה ידיו של אברהם בירמן, הופיע בשנת תשכ"ה בסדרת "דן חסכן" של "עם עובד".

ואם אנו דנים בתרגומים, מן הראוי לבדוק כיצד קראו המתרגמים השונים לכושי שהציל רובינזון מאוכלי האדם. דיפו כינהו Friday, משום שניצל ביום ששי. דוד זאמושיץ, המתרגם הבבלי ששבאצר. אצל גור הוא נקרא שבתי ("כי ביום השבת היה הדבר"), ואילו ש"ל גורדון הראשון, השאיר משום-מה את שמו הגרמני, פרייטאג. יצחק רומש העניק לו את השם התנ"כי כינהו ששי, כשמו של אחד מילידי הענק (במדבר י"ג). אשר ברש הוא שהעניק לו את השם ששת (כשמו של אחד מאמוראי בבל), וכך נקרא שמו גם בתרגומים הבאים, מאז ועד היום.

אין ספק בעינינו, שרובינזון קרוזו יוסיף להלהיב עוד שנים רבות את דמיונם של ילדים בכל אתר ואתר; והוא יעניק גם אשראח לסופרים ומשוררים, כעדותו של המשורר יוסי גמזו:

אֲנִי אוֹהֵב אֶת רוֹבִינְזוֹן, אוֹהֵב אֶת קְרוֹזוֹ,

אוֹהֵב — וְדִי, אוֹהֵב אוֹתוֹ וְלֹא אֲחֵר.

וְלֹא אֶכְפֹּת לִי שֶׁתִּדְעוּ אוֹ תִזְכְּרוּ זֹאת —

אֶכְפֹּת שְׂרוֹבִינְזוֹן יוֹדֵעַ וְזוֹכֵר.

(אן דן דינו, עמ' 94)

כּוֹן הַקְּלִסִּיקָה הַרוֹסִית לִילְדִים

(טולסטוי וגורקי — לקורא הצעיר)

מאת אסתר טרסי-גיא

התופעה החיובית — במשמעותה וביישומה — כתיבתם של גדולי הספרות גם לקוראים צעירים, התבטאה בשמות רבים בספרות רוסית, אבל עמודי התווך שלה המפוארים הם שנים: טולסטוי וגורקי. כמעט בני דור (שהרי לפחות ברבע האחרון של המאה ה-19 והעשור הראשון של המאה ה-20 הם חיו ופעלו יחד). אכן בני דור, אבל טיב כתיבתם וסגנונם, השקפות עולמם, היו כה שונות שבשום פנים אי אפשר לטעות, למי שייכת יצירה מסויימת, גם כשאין רואה את שם הסופר בעטיפת הספר: אותה מוכן להישבע שאת "השיר על היסעור" לא כתב טולסטוי; ואתה משוכנע, שמאות הסיפורים הקצרים מתוך "מקראות לילדים" אינם פרי עטו של גורקי.

מה איפוא טיבן הייחודי של יצירות אלו? מה תרומתם של השניים לספרות הילדים הרוסית ולספרויות הזרות, שאליהן תורגמו?

הבה נתחיל מן הצעיר שבהם: מגורקי.

במכלול יצירותיו של גורקי שלשה סוגים: א. סיפורים שנכתבו למבוגרים, אך בהיותם טעונים תוכן אידאי מובהק, הם היו לחומר קריאה נלהב של בני הנעורים. ב. אלה שנועדו לקוראים צעירים שגיבוריהם ילדים ובשל עלילותיהם הפכו לחומר קריאה לילדים. ג. סיפורים קצרים הכתובים בכוונה תחילה לקטנים. נעמוד בפרוטרוט על שלושה סיפורים, המייצגים את שלושת הטיפוסים הנ"ל:

א

ראוי להתחיל את העיון ביצירותיו בשתי שירות אלגוריות, שהפכו במשך הזמן לסימני היכר של האמן גורקי, שרעיונותיהם העיקריים שגורים בפי כל דובר רוסית, כסיסמאות אידאיות, כסמלי השקפת עולם, הלא הם: "שיר על היסעור" ו"שיר על הבז". שתי היצירות הם פרוזה, אבל פרוזה פיוטית, בקצב שירי מובהק, המעניק להן פתוס. המשמעות האלגורית של היסעור היא — מבשר הסער אינו אלא דמות עזה, לוחמת, שואפת לקרב עם המשטר הישן. הוא מבשר את המהפכה, על רקע תאור הסער בים וביבשה, נושם שמחת המלחמה ברע.

1. שיר על היסעור, מ. גורקי, סיפורים ואגדות, רסקזי איסקזקי, הוצאת ספרות ילדים "דטסקיה ליטרטורה" מוסקבה, עמ' 113.

אחיו של היסעור בהשקפה, בטמפרמנט ובעוצמת השאיפה לחופש הוא הבן.

מימרת השירה הזו הפכה סיסמא, כמעט נדושה :

"מי שנולד לחילה, לא ידע לעוף". העלילה היא : הנחש מקנא ביכולת המעוף של הבן ומנסה אף הוא לעוף, כדי להבין את צמאון החרות של הציפור. הוא חוזר מאוכזב, מן השמים הריקים, השונים כל כך מן האדמה, הנוחה, החמה והלחה. הבן הפצוע מנסה בפעם האחרונה להתרומם באויר, אבל הוא נופל הימה. לעולם לא יבין ללבם של הבאים הגאים מי שנולד לחול...

האלגוריה השקופה שביצירות האלו, בעלות תכנים אידיאיים, המנשבים בתקופה הרת המאורעות ההיסטוריים של מולדת המחבר, נתקבלה בהתלהבות על ידי אנשים צעירים, ועדיין מתנגנת במוזיקליות שורותיה באזניים של בני נעורים. אולי המבנה הצורני תורם במיוחד לקליטת היצירה הזו ע"י הקוראים על המטען האידיאלי שלה ועל רוממות החרות, המפעמת בלבו של המשורר.

הים הנו העד למעופי הציפורים הסמליות ; הגלים שרים שיר נצחון, ומתוך השיר על הבן" הפכה לסיסמא בדורו של גורקי השורה דלהלן : **"אנו שרים לשגיונם של האמיצים!"**

אין להתפלא, ששירים אלה, שצמחו על רקע התקופה ההיסטורית, נולדו מרוח המהפכה וגם הזינו אותה וחינכו את האזרח הצעיר.

מעניין, שבבואנו להציג סיפור מן הטיפוס השני, הנועד לגילאי תלמידים בכתות בינוניות, יתברר, שדוקא להם ישוייכו הסיפורים המציאותיים, כתובים בפרוזה טובה, אבל סיפוריות מובהקת, ללא זכר של סטיות לסגנון הפיוטי, הסמלי. אלה הם סיפורים מבריקים, המתארים הווי מר, ילדות עשוקה, לרוב הווי רוסי : אבל גם ילדי-עוני שבאיטליה, כאלה הם גם קטעים מסיפוריו הגדולים האוטוביוגרפיים, דפים מתקופת ילדותו.

ב. "הסב ארכיפ וליונקה"

זוהי נובלה יפהפייה, מוצקה במבנה, מבריקה בסגנונה ודרמטית בתוכנה. לגבוריה השניים הסב והנכד, פושטי יד הנוודים בערבה ובין הנהרות, מצטרפת דמות ילדה בוכייה, המעוררת את רחמיו של הנכד הקטן, בהיותה שייכת לעולם אחר, לעולם השבועים, הבריאים, היפים. היא בוכה, כי גנבו לה את מטפחתה התכולה והיא פוחדת מכעס ההורים. הוא רוצה ללכת להוריה, כדי לשדלם למענה, אבל אינו יכול : "אמא לא אוהבת עניים" — אומרת היא לו בתום של גילוי לב ילדי. פעמיים מגיעה העלילה לנקודות שיא : כשמסתבר לו לנכד, כעבור זמן מה, שהמטפחת נגנבה ע"י סבו. ובפעם השניה, כשהסיפור מסתיים לא רק במותו הצפוי של הסב החולה, המיואש, אלא גם של הנכד. תאורי טבע נפלאים משמשים באופן עקיב רקע לעלילה, וממש כמו באיור ציורי מתפתחים בתואם הדוק לתוכן ; הנהר והערבה השקטים, המשעממים, כשזוג הנוודים משרכים בהם את דרכם הרגילה, ואותו הנוף, אפוף אורות ברקים ורעם רעמים בסופה, המלווים באופן אסתטי את הגיבורים, או הגורמים באופן ריאליסטי למותם. נובלה יפה מאוד.

אם עוד נרד בסולם הגילאים של הקוראים את "הסב ארכיפ וליונקה" ונגיע לילדי הכתות הנמוכות ואף לילדי הגן, נמצא הסיפור החביב בשם : **"אנקורון"**. הסיפור נועד בפירוש לקטנים ביותר ואף הופיע בהוצאה מיוחדת לילדים, שאינם דוברים רוסית, כלומר כחומר מילולי קל.

כידוע, שופעת השפה הרוסית בגמישות צורותיה הדקדוקיות לגבי יכולת יצירת מלות הקטנה וחיבה. תרגמו "אנקורון" ללא אפשרות להביע דרגת חיבה **שלישית** / וורוביי-וורובושקו וורובישקו / שבה כונתה הצפור בשפת המקור. ואמנם חיבתנו נתונה לגבורו הקטן של הסיפור.

בדרך פרדוקסלית, הסיפור לקטנים ביותר מתחיל באבחנה אוהדת בין דור צעיר לבין ההורים, אוהדת כלפי הצעירים ויחד עם זה אובייקטיבית ומצדיקה את התנהגותם "המשעממת" של הגדולים. נציג הנוער, האנקורון, אמנם מקורי מאוד, ביקורתי מאוד. ממש מיום היוולדו. האדמה "שחורה מדי, מדי שחורה" טוען הוא. התולעים — טעימות, אבל ההורים מתפארים בהגזמה, כשמשגיגים אותן בשבילו ; "העצים מתנועעים, כדי שתבוא הרוח"... הוא גם אינו חסר חוש הומור. מכל מקום האדם נראה לו כצפור, שתלשו ממנה את הכנפיים, ויש בדעתו, דעת המהפכן הצעיר, לעשות, "שכלם יעופו" — כשיגדל. אבל המחבר האובייקטיבי אינו מצדיק את התנהגותו החצופה של האנקור, כשהוא מזלזל באזהרותיה של אמא ולבסוף הוא נמצא קרוב קרוב מול עיניו הירוקות של החתול.

ציוריו המצויינים של צרושין* עוזרים לקורא הצעיר להתמלא אימה ברגע הדרמטי, כשהאם מגינה על גוזלה קל הדעת, ואמנם מצילה אותו בגבורה מצפורני החתול, אבל היא עצמה, הקטנה מול האויב, חוזרת מן הקרב, מרוטת נוצות הזנב. המחבר מזדהה לא רק עם הגוזל הביקורתי, לא רק עם האם הגיבורה, אלא אף עם החתול התוקפן, המצטער על הפסדו : "חבל על האנקור הרך, רך כמעט כמו עכברון, חבל..."

כאמור, האיור מיטיב עם הקורא. קשה לא להתרשם מן האם הקטנה ההרויית, מן המבע האכזרי של התוקפן, מן המקורים הפעורים של הציפורים בעת הסכנה... בשולי הסיפורון על האנקור אולי לא יהיה למותר להעיר, ששורות מסויימות שבסיפור הזה מעוררות אסוציאציות עם כתיבתו האלגורית של גורקי הצעיר, האוהב ציפורים-סמלים, המעזות לעוף, המשולות לבני אדם הנועזים, שהוא היה רוצה באופן סמלי לקשור להן כנפיים. האין שורה זו מעוררת זכרון הבן והיסעור : **"שטות ! — אמר האנקור. — שטות ! לכולם צריכים להיות כנפים. כשאגדל, אעשה כך, שכולם יעופו"**.

2. מ. גורקי, אנקורון, וורובישקו, הוצאת ספרות ילדים, "דטסקיה ליטרטורה" מוסקבה, 1968.
* מאייר ספרי ילדים נודע.

אפשר לשמוע במלים אלו משאלה, אידיאל, ואולי גם הרהורים על תכניות גדולות*.

ל. טולסטוי

אפשר היה להעביר קו מבחין ברור בין גילאי קוראיו של טולסטוי לפי קנה מידה טכני בלבד. כמעט אפשר, שכן סיפוריו הקצרצרים שבמקראותיו לילדי יסנייה-פולנה נועדו בפירוש לתלמידיו הקטנים בכפר מולדתו; הרומנים הגדולים — כולם למבוגרים; ורק סיפורים יחסית קצרים, נובלות כגון: "השבוי מקוקז", או "אחרי נשף ריקודים", שכבשו כליל את תודעתו של בני הנעורים, מחזקים השערה שיקרא בהם גם המבוגר בגיל העמידה, בחפצו להיזכר בעוצמת הריגוש, שהיה שרוי בה, כשקרא בהם בנעוריו.

נעיון איפוא עיון לא מפורט בסיפורים ה"גבוליים" האלה, כי ניתוחם ללא ספק שייך למכלול העיון בכל הפרוזה הגדולה של טולסטוי, ונציין רק את תוכנם מבחינתו של הקורא הצעיר. ובכן שייכים לכאן סיפורים כגון "השבוי מקוקז", "סופת-שלג" ו"אחרי נשף ריקודים", שלושתם נוגעים בהשקפות עולם ודעות של הצעיר החושב, או מעוררים אותו למחשבה ולריגוש בשל היותם אופייניים לעולמו הרוחני של הצעיר. הנה הסיפור הראשון כמעט חסר עלילה, אבל הופך תחת ידו של המחבר לעלילה מרתקת, בליל "סופת שלג".

בסופת שלג אכזרית תושיתו ונאמנותו של האיכר לבוש קרעים, המתאמץ להציל את אדונו, עומדת לו במלחמה עם הסופה האיתנה, ואילו אדונו, העטוף פרוות, והדואג רק לעצמו, קופא עד מות. הקורא מהורהר אחרי סיום הקריאה: דוגמא לצדק? להשגחה עליונה? או לחוקי טבע, הדורשים מאמץ, תנועה, תושיה, רצון טוב?

* על אף רישומן של יצירות גורקי לקוראים הצעירים, תרומתו לספרות הילדים הגדולה, היא בהשפעתו העצומה על התפתחותה הכללית.

ענפה ותכליתית מאד היתה פעולתו בשטח זה. הוא הוא שיזם הוצאת ספרים לילדים בלבד "דיטגו". הוא עורך ומסכם ומיישם תוצאות של משאל גדול בין ילדים על הנושא: על מה הם רוצים לקרוא? מיון 2000 תשובות על השאלון מביא אותו לסיכום תוכניתה של הוצאת ספרים ושל כתביעת לילדים: הנושאים הרצויים: עולם של טבע ושל יחסי אנוש; ספרות מדעית פופולרית; הומור; קורות חייהם של אישים. הוא מנהל קורספונדנציה ענפה עם מחברים לשם השגת חומר מעולה (מכתבו הנלבב לרומן רולן בבקשה לכתוב בשביל הילדים ביוגרפיה של בטהובן!), עונה על מכתביהם של מאות ילדים וסופרים צעירים. העיקר בכל הפעילות הזאת: תודעת חשיבותה של ספרות ילדים ונוער בתרבות העם.

3. ל. טולסטוי, כל כתבי, כרך 10, ספרי קריאה רוסיים, ראשון, שני, שלישי, רביעי, הוצאת ספרים יפה, "חודוהסטוניה ליטורטורה", מוסקבה, 1964.

4. ל. טולסטוי, סיפורים, עם עובד, 1971.

הנושא השני: "לאחר נשף ריקודים". צעיר, מאוהב בעלמה, רואה גם את אביה, המטיב לרקוד בנשף, בעיניים אוהבות ולפנות בוקר, בלי משים, הוא עד-ראייה להלקאת אסיר, שאביה היפה של אוהבתו העדינה, משמש שם מפקד ופוסק אחרון בגורלם של האסירים. הפן השני של האיש החביב, המחייך בחברת הרוקדים, מזעזע את הצעיר. זכורה היטב הפלצות שבה שרוי הצעיר התמים.

"השבוי מקוקז"

מעשה בילדה, בת קוקז, המגישה ברוב רחמיה עזרה לשבוי. חמלה, או ראשית אהבה? — אף לא נרמז דיו, מהו הריגוש העז, הדוחף אותה לעזור לאסיר ואף לסייע בבריחתו. גם המוטיב של נאמנות לחבר בעת סכנה — המוטיב שטולסטוי באהבה כזאת טיפח גם במעשיותיו שבמקראות (גינאי החבר, שברח מן הדב בקפיצה על העץ) — כלול בסיפור הקוקזי, וגם הערצת היכולת הפיסית לעמוד בקשיים, ומעל לכל האמת האוביקטיבית, המצווה על הסופר לראות גם את העריץ בעל הכוח, באור נכון. כל זה, ברקמת יחסי אנוש בין השבוי לבין שוביו, מופיע בפני הקורא הרגיש ומטביע את חותמו בנפשו.

מה היה אומרו הקורא בימינו אילו מסרנו לידיו את 60 הסיפורים הקצרצרים של טולסטוי בעילום שם?

מי שהשתחרר ממורשת העבר ודוחה ספרות דידקטית היה תמה, עד מה מתעקש המחבר להטיף לדור הצעיר, לאסוף חומר למטרה זו ללמד לקח ולהטיף מוסר. ברגע ראשון אולי היינו פוסלים את האוסף הלא-מודרני הזה, אבל עם הקריאה, לאט לאט היינו מוכרחים להתרכז ולראות בעל כורחנו, עד מה מוצק המבנה של כל סיפור, עד מה עקיב הצמצום שבסגנון, עד מה נאמנים התיאורים הריאליסטיים הנהדרים, עד מה מרגש הפיוט, החבוי בין השיטין בתיאורי רגשות... אדרבה, היינו מוצאים אפילו חוש פדגוגי מובהק אצל כותב הדברים האלמוני, חסר ידע פסיכולוגי מודרני, היודע בכל זאת לגנות את הדוגרת הטפשית, המצווה על האפרוחים לחזור לקליפותיהם בשעת סכנה, והשם בפי האפרוחים את המלים האלה:

"...אם עלינו תמיד להשאר בקליפה, מוטב לנו שלא להוולד...". האמן הגדול מסגיר את עצמו, קשה לא להבין, שלפניך אותו הקולמוס של הענק האגדי הרוסי, שספריו על גבורים היו לנחלת הקוראים "השבויים" בעצמת כשרונו ואישיותו, בארצו ובכל הארצות הנאורות מחוצה לה.

בשנות 1870—1880 נכתבו ע"י טולסטוי מאות סיפורים מקוריים ומעובדים מפולקלור האומות בשביל ילדים, שטולסטוי עצמו ראה בהם חשיבות עליונה. ביומניו נשארו עדויות לכך בדבריו: "החומר שנדפס הוא החלק העשירים ממה שנאסף בדילוגים לשם בחירה, וכל יצירה שנבחרה, אולי נכתבה, תוקנה ונכתבה

5. שם.

6. ל. טולסטוי, השבוי מקוקז, הוצאת מסדה, 1965.

7. ראה הערה 3.

מחדש כ-10 פעמים... הקושי הוא בזה, שהכל יהיה פשוט, ברור, שלא יהיה שום דבר מיותר ומזויף...".

מכלול הסיפורים האלה כלולים בארבע מקראות ששמותיהן "הספר הרוסי הראשון" וכן השני, השלישי והרביעי, בכל המקראות האלה ניתן להבחין בחמישה מדורים: הסיפור המציאותי, מעשה שהיה, האגדה העממית, טבע (כולל סיפורי הציידים והגננים), מדע פופולרי, הסטוריה וכד'.

בכל כרך מופיעים כל המדורים וקשה לעמוד על הקריטריונים המדויקים שעליהם מושתתת החלוקה. אולם ברור שהחומר מאורגן בהדרגתיות מן הקל אל הכבד וככל שמספר הספר גדול יותר, החומר רציני יותר מבחינת הלשון ומבחינת התכנים. כשתבונה פדגוגית ועצמת הביטוי הספרותי חוברים יחד — אפשר לראות מראש את התוצאה. כדאי להביא כאן את ההערות לכרך ה-10 של כתבי טולסטוי, המכיל את המקראות הנ"ל, שכיון שבאותה תקופה כתב טולסטוי את ה"מקראות" ואת "אננה קרנינה" יחד צריך לקבוע, שלא ב"סיפורי" ה"מקראות" מורגש כשרונן הגדול של מחבר "אננה קרנינה", אלא להיפך: על דפי "אננה קרנינה" מורגשת השפעת התרגול הסגנוני המרובה, שעסקה בליטוש כל סיפור קטן, וזה היה לטובתו של הכתיבה ברומן הגדול. לא, לא פרדוקס.

הנה מבחר קטן של נושאים מרובים המופיעים על דפי מקראותיו ששמשו את המטרה, לחנך לקראת הומניות טהורה, לאי התנגדות לרשע:

עבודה כערך החיים; ידידות במבחן הסכנה; הטק שבמריבות, מריבות על ירושה; גבורה, תושיה, כפיות טובה; יחסים במשפחה; עזרה הדדית; אהבת הציידים לקרבנות הצייד; הקטן והחלש המנצח את החזק; העוני המעניק אושר; הפרדוקססים הטרגיים של החיים; האבסורדים המזעזעים; על העושר המנוון; על הנזק שבהתחזות ורמיה; על הזיקנה; נושאים פילוסופיים, כגון: מניין הרע שבעולם? כל הנושאים הנ"ל — מקורותיהם שונים ומרובים, אבל כולם עובדו בעט אחיד ומשתבצים יפה מבחינה סגנונית לאותן היצירות המקוריות של המחבר עצמו, שהן יחסית מעטות בקובץ פולקלור העמים, התנ"ך, משלים, אגדות, מעשיות, חומר כמותי עצום, ואיכותי-מעולה.

בספרים תיאורטיים ביקורתיים רבים, כתובים בשפות רוסית וזרות, אנו מוצאים הדים לרושם שעשו "המקראות" — מפעל תרבותי גדול זה. הכל מציינים את התכונות הבלעדיות של הטכסטים שנכתבו או עובדו ע"י טולסטוי, והן: הצמצום, הפשטות הציורית, הדינמיקה, טולסטוי עצמו היה ודאי מוסיף: ר' האמת.

לא היתה כל כוונה במאמר זה להשוות בין גורקי וטולסטוי, לא השוואה ולא עימות. הם הועמדו יחדיו רק מפני ששניהם בפעילותם בשדה הספר לילד השפיעו השפעה גדולה בתחום זה; ומפני ששניהם ייחסו חשיבות עליונה לשטח זה של תרבות העם.

8. ראה הערה 3, ספר 4, עמ' 206.

על תרגום אחד

מאת אמירה ברזילי

הערות לתרגומו של אהרן אמיר את ספר הילדים "מסיפורי שקספיר"

הגדרה פשטנית ל"תרגום" אומרת כי מלאכת התרגום הינה העברה מלשון אחת ללשון שניה. לאמיתו של דבר מלאכת התרגום הרבה יותר מורכבת. התרגום הנו העברת מסר מסויים הכתוב בשפה אחת אל שפה שנייה תוך התחשבות במלים, בביטויים ובתחביר של שתי השפות.

ישנם סוגי מסר שונים המיועדים למטרות שונות, וכל מטרה מכתיבה במידה רבה את סוג וצורת התרגום. לא דומה תרגום מאמר עיתונאי לתרגום קטע ספרותי, לא דומה תרגום סיפור לתרגום שיר ולא דומה תרגום למבוגרים לזה המיועד לילדים. המסר בטקסט אינו רק מידע, לעתים קרובות הוא כולל גם דברים שמעבר למידע, כמו התייחסות לתוכן ולעובדות באמצעות מידה רבה של ריגושיות, הנמסרים לא רק במלים אלא גם בדרך צירופן של המלים לביטויים, בניבים ובמבנה התחבירי. תרגום ספרות ילדים קשה יותר מתרגום למבוגרים משום שאוצר המלים שבהם ישתמש המתרגם בספר לילדים קטן מזה שישתמש למבוגרים. על המתרגם לילדים להתחשב בביטויים שהוא בוחר שיהיו מוכרים לילדים וכן עליו לבחור מבנים ותחבירים פשוטים.

אין ספק בלבי שהמתרגם של "מסיפורי שקספיר" שקל רבות באיזו לשון לבחור לתרגומו, אם בלשון הרווחת בספרות הילדים, או להיות נאמן למקור האנגלי שסגנונו ארכאי מאוד, (המהדורה הראשונה יצאה לאור ב-1807) אהרן אמיר בחר באפשרות השנייה.

אף שתרגומו של אהרן אמיר נאמן למקור ומעביר לא רק את המידע אלא גם, במידה רבה, את הריגושיות שבסיפור אוצר המלים שבחר, הניבים המרובים המשולבים בטקסט והתחביר המורכב מהווים מכשול לפני הקורא הצעיר. הוא העדיף מלים נדירות שכמעט ואינן בשימוש בפי הילדים, בתרגומו של אמיר אנו מוצאים מלים מקראיות נדירות וצורות נדירות של פעלים. להלן דוגמאות אחדות מן הסיפור "רומיאו ויוליה" (עמ' 301 ואילך).

1. מסיפורי שקספיר צ'רלס ומרי למב, הוצאת מחברות לספרות, 1965.

but — תורגמה בסיפור 18 פעמים ל"אפס" במקום ל"אולם", "אבל", "אך", הרווחות בלשון הילדים.

young lord — "שר צעיר" (304), thoughts — "סרעפיה" (308), her discourse — "בשיחה" (307), novelty — "הנפלה" (308), to swell — "למען הצבות" (317), unlucky — "רע-גד" (320), cup — "קובעת" (320), in the presence of — "לגדה-נא" (322).

דוגמאות לצרופים וניבים נדירים

הניבים והצרופים המובאים להלן הם פיוטיים מאוד ונאמנים במסירת תוכן הדברים, אך לעניות דעתי, הם בעוכריו של הסיפור. ניבים (אידיומים) טעונים בדרך כלל ריגושיות מרובה. לעתים הביא המתרגם ניב גם במקום שבמקור הוא נעדר, וכך הטעין את הסיפור בריגושיות יתר.

happy quiet — "נחת שקט" (303), dangerous — "תלואים לו מנגד" (304) שימוש בניב במקום שהוא אינו. to teach the torches to burn bright — "מורה לאבוקות לבקר אורות" שימוש במטפורה קשה. her beauty ... shine above the ladies — "יפיה וסגולותיה יתר על כל העלמות" (304) שימוש בצורה נדירה של הפעל, בבנין קל. The day was breaking — "הבקר התל אור" (309) צורת ביוני נדירה, to pay no attention — "ילבלתי שעות" (313), unsuitable to marriage — "טרם יספן לה להנשא" (315), irrational — "תדלקת ביונת" (322).

דוגמאות למשפטים שמבניהם התחביריים מורכבים ואינם רגילים בלשון ספרות הילדים, ולעניות דעתי יוותר הילד על קריאת הסיפור אם נדרש ממנו להתמודד עם מבנים תחביריים בנוסף למשמעויות מלים.

"ואף כי יהיו חיי איש מבית מונטגיו תלואים לו מנגד אם יראה בעצרה הזאת, בכל זאת הטה בנווליו, רע לרומאו, את לב השוע הצעיר ללכת אל העצרה בסתר-פנים ובמסוה, למען יראה את רזאלין, ובראותו אותה ישוב אותה לאחדות מן הנעלות ביפהפיות אשר בורונה, אשר למראיהן, אמר, כעורב תהי ברבורתו בעיניו, אף על פי כן נפתה ללכת, בעבור אחבתו את רזאלין" (304).

"אך כאשר שב וידבר ידעה כי רומאו הוא זה, אף כי טרם שתו אזניה גם מאה מלים ממלל הפה הלא, כה תיטיב אוזן אוהבים לשמוע; ותוכיחו על אשר חרף נפשו ככה לטפס ולעבור מעל גדרות הגן, כי אם ימצאהו מי משאריה והיתה אחריתו מות, באשר מבית מונטגיו היה" (307).

לסיכום: התרגום נאמן מאוד למקור גם בתוכנו וגם בסגנונו הארכאי, אך מעלתו זו של התרגום היא חסרונה. לפני עיני המתרגם עמדה משימת התרגום מבלי לראות את חוג הקוראים שלו מיועד הספר.

דמויות

צור פרחים לקברה של אנדה*

מאת מרים רות

שירה, נדמה לנו שהשירים שלנו הם. "שירי ילדים" שהופיעו בשנת 1934 היו כמשב רוח רענן ותפסו תיכף מקום כבוד בין מעט הספרים שהיו ברשותם של הילדים. השפה המדוברת, המובנת, יצוקה בחרוזה נקיה והקצב הקליל התגנבו לאוזן ונלמדו מהר בעל פה. מצבים יום-יומיים פשוטים לבשו מחלצאות של חריזה מצטלצלת והם בשימוש יום-יום, גננות והורים אימצו אותם והם חיים אתנו עד היום הזה, עד כי אנחנו שוכחים מי אמר אותם לראשונה. "ילדים, לחצר / אוצו רוצה, חיש מהר!" "נומי, נומי, בבתי, / ומחר תאכלי, תשתי." "צעצור-עים שכבו לישון: / בבה, כדור, דב וסביבון;" "שעון מתקתק / בחל ובחג, / איננו פוסק: / תיק-תק, תיק-תק." ומי לא מנחם את ילדו בשיר:

"קוף נכנס לי באצבע / אך אני שוב במיתי
במיתי מאוד; / בכה כל היום:
אמא קוף לי הוציאה, / על אצבעי הקטנה
לא חשתי כאב עוד. / ראיתי דם אדם." (עמ' 47)

רק משוררת עממית זוכה בחייה ובמותה בתגובות כה חמות כפי שזכתה להן אנדה.

הצער העמוק על הסתלקותה התערבב בזכרונות ילדות חמים. שמה, הידוע לילדים רבים, משמש כמפתח פלאים שפותח את הלב בו שמורים שירי היל-דות. המתאבל על מותה של אנדה אומר שירה. מחרוזת השירים ארוכה והמק-הלה של אומרי שירתה גדולה ומאו-לסת: הסבים, שהיו הילדים של שנות השלושים — מסרו את השירים לבניהם, הבנים — האבות של היום — אומרים את שירה של אנדה לילדיהם... החרוזים הקצביים קמים לתחיה מאליהם, מופי-עים בהזדמנות המתאימה בוקעים מהלב ונושרים מהשפתיים. אנדה לימדה אותנו לדבר שיר וכאשר אנו חוזרים ואומרים

כל השירים המובאים במאמר זה הם מהספר: "שירי ילדים", מאת: אנדה עמיר-פינקרפלד, הציורים: חום גוטמן, הוצאת "דביר", ת"א, 1934.

ההצגה הראשונה שביימו ילדים בגנים
היתה — הדרישה המפורזת :

"שלום שלום" : "שלום לגברת הארנבת !
אנא הדרך ?"

"לרכבת."

"לאן תסעי ?"

"לקנות כרוב."

"שלום !"

"שלום, מחר אשוב !"

ומי לא למד בכיתה א' את השיר
"תלמיד חכם" על הגמד, "שכל היום
למד ; " / "וגם בכל לילה / ישב, וישב /
קרא וכתב".

שירים קטנים, קלים מקרינים על
מאורעות ותקריות חוזרות : חוזרת תק-
רית, חוזר השיר. השיר נפרד מהספר
וחי בזכרון, חוזר לספר ומואר על ידי
התמונות הידועות היטב. ניתן למצוא
את השיר בספר על פי התמונה. מתברר
ננים בתמונה ו"קוראים" מהלב.

היכרות אישית נרקמת בין הילדים
לבין "גיבורי" השירים : "דניאל הקטן /
חוט זרק על ענן" ; "בכיסו של ראובן /
טמון אוצר שלם" ; "אורי הקטן פיקח
מאד — בדבק מרח את הסוליות" ;
"לילדה צפורה יש עיני תכלת / והיא
רוצה עינים שחורות"...

ההיכרות האישית לפעמים מעוררת
חיוך, לפעמים מגרה להתנסויות חדשות,
לפעמים גורמת לויכוח : האם ניתן לטפס
על הקיר ? האם יכולות עינים להשתזף ?
האם כדאי לזרוק חוט לענן ?... ככל
שמרבית להרהר, ככל שמחייכים יותר,
ככל שחוזרים אל השיר ואל התמונה —
מתעצמת הידידות ומפגש הרעים עם
הילדים שבספר מתעמק והולך.

תהלוכה עליזה של בעלי חיים

ברווזים וגדי, חרגולים וזבובים, דובים
ותנינים ועוד בעלי חיים רבים זכו למ-
קומות כבוד בשירתה של אנדה. כל אלה
בעלי חיים מאונשים המייצגים תכונות
אנושיות, כמו גנדרנות, קנאה, משאלות
שלא באו על סיפוקן ועוד ועוד.

הנה שלושה גנדרנים :

תפרו לקוף

מעיל צהוב,

בגד סגל,

כובע כחול.

ישב הקוף

על החלון,

הביט לרחוב,

כמו אדון. (עמ' 2.)

עמד הגדי

לפני הראי,

סרט קשר

על הצואר.

ומתהדר ומתנאה :

כמה יפה ! כמה נאה ! (עמ' 32.)

האדון ברבור

הלך לביקור.

נוצותיו צחצח,

את חטמו קנה,

עבר מהודר

את מי הנהר. (עמ' 58.)

אותה הגברת בשינוי האדרת. אלה
לובשים פרווה וזה לובש נוצות. גנדרנותם
עושה אותם ל"אדונים" בעלי תכונה
אנושית מובהקת. הם גנדרנים — כמו
רבים מאתנו — ומה בכך ? ככה זה —
ודי !

פרת משה רבנו וברוזה הבר אינן
מרוצות בחלקן — אינן מסתפקות במה
שיש להן :

פרת משה רבנו

בוכה בוכה בקול :

נקודה אחת שחור :

חסרה לי מצד שמאל !... (עמ' 9.)

לברוזה הבר

יש שתי נוצות זהב :

אחת בציצת הראש,

ואחת בציצת הזנב.

הברוזה מצטערת,

בוכיה ומתמרמרת :

הברוזה מאד רוצה :

לציצת זנבה

עוד נוצה ! (עמ' 66.)

תאור מצב ללא מוסר השכל. אפשר
להצטער ביחד עם פרת משה רבנו ועם
הברוזה, אפשר לשאול שאלות : מדוע
לבכות ? הרי יש שבע נקודות וזה הרבה !
ויש שתי נוצות זהב ודי בכך...

אי אפשר לנטוש את תהלוכת בעלי
החיים הארוכה מבלי להזכיר שני שירים
נוספים :

1. הדב והסנאי

דב שמן, זקן

ביער ישן.

וסנאי קטן,

צחקן וליצן

זרק לו אגוז

ממש על האף —

וקפץ וברח

מענף אל ענף. (עמ' 53.)

השיר הסיפורי הקצר מתאר תקרית
בין הגדול והקטן כאשר הקטן יוצא

מנצח. הניגוד בולט במשמעותן הסמנטית
של המלים ובצילן. "השמן", "הזקן",
"הישן" מודגש בקמץ וצירה המתמשכים
הצחקן והליצן ש"זרק ממש על האף"
וקפץ וברח מענף אל ענף. לקפצני,
דילוגי ומהתל.

השורות בנות שלש המלים — מספר
רות את העלילה : "זרק לה אגוז / ממש
על האף" / והשורות האחרות בנות שתי
המלים — רוויות צלילים והנה העימות
הצלילי בין שתי הדמויות : האחד —
"ביער ישן" השני — "קפץ וברח" צורת
השיר וצלילו משמשים כתווים לקורא
את המלים, כששתי השורות הראשונות
דורשות קריאה בקול עמוק ובלגאטו
ואילו השורות המספרות על הסנאי —
קריאה מהירה בסטקאטו. כך השיר נק-
לט ואפילו אם שני בעלי החיים אינם
מוכרים לקטנים ננסיונם היום-יומי.
2. גם השיר הסיפורי הקטן "הקי-
פוד" (עמ' 22) מתאר את העלילה במב-
נהו האופייני לסיפור :

חלק א' : "רצה פעם קיפוד

עם מישהו לרקוד,

אך לא מצא לו כל חבר,

כולם אמרו : הנך דוקר"

תאור המצב של יוצא הדופן שאיננו
מתקבל בחברה.

הבעיה מחריפה וגורמת להתלבטויות
ומעוררת שאלות רבות :

חלק ב' — : "מה לעשות, מה לעשות,

כשקיפוד רוצה לרקד ?"

המשך החיפושים המלה "הלך" מופי-
עה ארבע פעמים : פעמים "הלך-הלך"
כדי להדגיש את הדרך הארוכה המיגעית

שעושים אותה "מבלי נח, מבלי דום"
עד אשר מוצאים את הפתרון.

חלק ג': "הלך הלך לו כל היום
מבלי נוח, מבלי דום,
הלך, הלך, פתאם עמד —
ולבדו רקד".

הפתרון המפתיע הבא אחרי שורות
ארוכות של ארבע מלים ואחרי המקף
של אתנחתא — מפתיע וגורר אחרי
מחשבות רבות. יש ילדים שרוצים לשנות
את הגזירה וליצור סוף טוב על ידי נכונות
תם לרקד עם היצור הדוקרני, אחרים
בוכים על מר גורלו של הקיפוד ויש גם
כאלה המתארים בדמיונם את הקיפוד
הרוקד לבדו והתמונה מעוררת את צחור
קם. השיר אינו נשאר ללא תגובה ותמיד
מבקשים לשמוע שוב ושוב.

תהלוכת בעלי החיים ארוכה, והשירים
עליהם בין אם הם עליזים או עצובים
תמיד מתגנבים לאוזן ומשעשעים תודות
לחנם, צלילם וקצבם.

אנדה מפיחה רוח חיים גם בעצם הדומם
"יצא לו מתנור לחם חם. / התגלגל
לטייל בעולם." — "עט מכחול ועפרון /
מרקדים על החלון" "מחט דקרה את
הסיכה / והסיכה את המחט" "לעפרון /
קרה אסון" "הסירים על הקיר / התחילו
לשיר... והמטאטא עלה על הכסא / ומר
רוב שמחה / כפים מוחא". "כסא על שלש
רגלים / צלע, צלע המסכן". ועל כפתור:
"רק אחד שחרחר / המסכן נשאר / מת-
חת לארון / ונגזר עליו / כל ימי חייו /
לשכב שם ולישון".

הכל חי מתנועע, מדבר, מבמבם, מצל-
צל ושר. באמצעות חרוז קטן ניתן להת-

ידד עם "ענן כביש וענן חמור" וגם עם
"ענן גרגרן". הירח הקר והרחוק נעשה
דוד טוב מעשן ומתעטש ו"כוכב אדם
וכוכב כחל" / "יצאו בשביל-החלב במ-
חול." השיר כובש עולם ומשנה סדרי
בראשית על פי משאלת הלב. גם נגד
הפחד מהחושך יש תרופה.

"מתחת לארון
הלילה מתחבא;
בבקר הוא נכנס,
בערב הוא יוצא.
בקרב אסתירנו
והסדקים אסתם —
ולא יהיה עוד לילה;
תמיד יהיה רק יום". (עמ' 29.)

מדגם השירים האופייני של ספרה
הראשון של אנדה לא נשתנה מספרים
שהופיעו במשך השנים. כל פריטי היקום
— קטנים וגדולים היו קרואים ומוזמנים
לחוג בשירה. כאילו קראה: "כוכבים,
כוכבי, / אלי בואו חביבי, / אחרי אתכם
כוכב כוכב / על חוט שני או חוט זהב..."
(עמ' 60).

נמשיך לטייל עם אנדה ו"דוד ירח"
שלה בשמים המוכוכבים, נעלה "על ראש
החרמון לארמון ונשמע את צלילי הפע-
מון של שירתה ונשוט:

"על הים השקט,
על הים הרחב
חרש, חרש נוסעת
אנית זהב.

בה כל המלחים
מגדול ועד קטן,
מושכים בחמתיזהב
דג לויתן".

מושה חלפן ז"ל - עשר שנים למוותו

מאת חוה ויזל

בימים אלה מלאו עשר שנים למוותו של משה חלפן.

פעליו של משה חלפן בתחומי החינוך השונים היו רבים ומגוונים. עשרים וחמש שנים היה
מנהלו של בית-החינוך ע"ש חיים ארלוזורוב בירושלים, שנים רבות היה מפקח במחוז ירושלים,
ובתקופת ביניים היה מנהל מחלקה במשרד החינוך והתרבות.

בצד פעילותו ההדרכתית והפיקוחית בע"פ ובכתב בשיפור ההוראה בנושאי לימוד שונים, על
מקצועותיהם, בלטה במיוחד תרומתו המבורכת בתחום ספרות-הילדים.

טיפוח הקריאה החופשית

גישתו של חלפן לטיפוח הקריאה העצמית-החפשית של הילדים ולפיתוח ספריית-ילדים,
המהוות מרכז פעילות להעשרתו הרוחנית של הילד, נבעה מתפיסת עולם חינוכית כוללת. הוא
היה בין מטפחי הרעיון שמחנכים לא מעטים קיבלוהו ויישמוהו, שהיעד המרכזי בהוראה הוא,
חינוך להשכלה-כללית הומניסטית מקפת.

בהוראת הספרות — וספרות-ילדים בכללה — ראה חלפן את אחד ממקורות הדעת בחינוך
הומניסטי. כדי שהוראת הספרות תמלא יעד זה, יש להפוך אותה לעיסוק מעניין, הן מבחינת
גיוון נושאי היצירות הנלמדות והן מבחינת גיוון דרכי הטיפול ביצירה הספרותית.

גם בהוראת הספרות בשיעורים הפורמליים, אין לראות את המטרה הלבדית בהכרתן של
היצירות הנלמדות לפי תכנית הלימודים. גם כאן צריכה להיות מטרת ההוראה ליצור אצל הלומדים
מניעים להיזקק ליצירה הספרותית שמחוץ ל"חומר" של תכנית הלימודים, כלומר, חינוך לצרכני
ספרות. לצורך זה על המורה לספרות לטפל בדרך של גיתות ספרותי מעמיק של היצירה האקסמ-
פלרית, כדי לצייד את התלמיד בכלים הספרותיים הנאותים להבנתה. אולם הלימוד הפורמלי של
הספרות כשלעצמו אינו מחנך בהכרח קוראים טובים. באחד מפרסומיו נאמר: "...הוראת הספרות...
יש לה שיטות מנוסות והצלחות, אך אם התכוונו לחינוך קוראים על ידי הוראת הספרות, לא
השגנו את המטרה. שאלמלא כך, לא היה כלל צורך בקריאה המונחית. הקריאה המונחית באה
להשלים דבר, שאינו ניתן להשיג בדרכים אחרות".

לדעתו של חלפן ז"ל הקריאה העצמית של הקורא בספר הילדים (כמו גם של המבוגר בספר הבלטריסטי), שונה מן הקריאה וההתייחסות אל היצירה הספרותית הגלמדת בכיתה. בעוד הלימוד בשיעור הספרות נעשה מתוך גישה אינטנסיבית מרוכזת ביצירה (הקצרה בדרך-כלל), הרי הקריאה העצמית בספר היא במהותה אקסטרנסיבית וההתייחסות היא אל העלילה בכללה, להתפתחותה, לפעולות גיבורי ההתרחשות או ההרפתקה ולבסוף אל סופה של העלילה. כדי שיפיק הקורא את מירב ההנאה מן הקריאה, ובאמצעותה יפגים את המסר שלה, על הערכים הגלומים בה — כלומר קריאה איכותית, יש צורך בקריאה המונחית. הקריאה המונחית תפקידה לעורר ילדים לקריאת ספרים טובים, והיא תביאם ליכולת האבחנה ולמודעותם שישנם ספרים טובים וספרים קלוקלים... שיעורים אלה בכוחם להפוך את הקריאה העצמית לפעילות חברתית וחוויה משותפת של הכיתה בהנאה מקריאה באותו ספר.

במקום איסור על קריאת ספרים קלוקלים, דבר שאין בו ממילא חועלת, ועלול רק לגרום לרגשי אשם אצל הילד הקורא, שאינו מבחין בין ספרות של איכות וספרות זולה מציע חלפן דרכי טיפול מגוונים בשיעורי הקריאה המונחית.

בכתבי-עת חינוכיים שונים התפרסמו מאמרים של חלפן בנושאים השונים הקשורים בספרות ילדים המתפרסים על תקופה של 20 שנים ויותר, רבים מהם כונסו בספר "ילד וספר", שהוא לדפוס אחרי מותו ע"י אורי בלום ויעקב פדן בהוצאת קרית-ספר ב-1973*.

בין דרכי הטיפול מציע חלפן רמות שונות של קריאה מונחית. לפי גיל הילדים, טיב הספרים ורמת האוכלוסיה של קבוצות הקוראים.

הוא מפרט את סוגי הספרים המתאימים בגילים השונים לשיחה הופשית, לדיון משותף בעקבות שאלון שלפיו מתכוננים התלמידים, משפט ספרותי, המחזה, דרמה יוצרת ודרכי הבעה אחרים.

מורים המטפחים את קריאתם החופשית של הילדים וכן מורים ספרנים, הפועלים לפיתוח ספריות-ילדים בביה"ס ובמרכזי נוער, נעזרים גם היום בהרצאותיו הרבות של משה חלפן, שהשמיע במסגרות השתלמות למחנכים ולספרנים ובמאמרי ההדרכה המעניינים בנושאים הקשורים בספרות-ילדים ובטיפוח הקריאה העצמית.

* ביבליוגרפיה של פרסומיו החשובים, מופיעה ב"תוכן העניינים" בספר זה.

זהירות, אתה עלול לתעות ביער המכושף*!

(אגדות אנדרסן)

מאת גלית חזן-רוקם

קובץ המעשיות של האחים גרים נפל הפעם קרבן לטעות איומה. בשם ההגנה על ילדינו הרכים נוטלת לה המתרגמת-המעבדת רשות להיעזר ב"אינסטינקטים האמהיים" שלה, כדברי הפסיכולוג ד"ר עמירם רביב, שהקדים לשני הכרכים שני מבואות (זהים) שאין כל קשר בינם לבין מלאכת העיבוד והתרגום. מה המבוא מסתמך על הפסיכולוג ב. בטלהיים, הרי העיבוד לכל פרטיו סותר את הנחותיו של אותו איש עצמו.

מנקודת המבט של הסיפור העממי יש ויש מקום להתאמה בין הסיפור לבין הקהל, התאמה שהמספר האמן יוצר אותה בו במקום, עם קהל ממשי ומיידי. אין הדבר דומה לעיבודיה של אם קולקטיבית שקשריה עם קהל הילדים הם בתיוכם של הוריו של כל ילד או באקט הקריאה של הילד עצמו.

באשר ביצירה שבעל פה שינוי הטקסט, האילתור והיצירתיות הקונטקסטואלית הם מכלי אמנותו הלגיטימיים של היוצר, הרי אין זה הכלל לגבי היצירה הכתובה. מעשיות האחים גרים (שנדפסו לראשונה ב-1812), אם כי נרשמו במקורם מפי מספרים עממיים, הן כיום יצירה ספרותית שיש לה מקום מכובד בספרות הגרמנית

* הרשימה מתפרסמת אף כי לא כל הנאמר בה מקובל על המערכת.

1. אגדות היער המכושף, מסיפורי האחים גרים, מתורגם ומעובד: עלידי דבורה עומר, הוצאת י. שרברק, 84 עמ', 1980.

אגדות הארמון הקסום, מסיפורי האחים גרים, מתורגם ומעובד: עלידי דבורה עומר, הוצאת י. שרברק, 84 עמ', 1980.

2. קיסמן של אגדות ותורות, להתפתחותו הנפשית של הילד, ברונז בטלהיים, הוצאת רשפים, ת"א, 1980.

והעולמית. על כן ראוי היה לתרגמן כיצירת ספרות ולא כחומר ביד המעבד — המאלתר.

להלן ניתוח לדוגמה של קטע מן התרגום של דבורה עומר:

"פעם היתה ילדה קטנה, שחיה בארץ רחוקה רחוקה. את שמה של אותה ילדה איש לא זכר בדיוק ועל כן קראו לה הכל "לכלוכית". מדוע נקראה בשם זה? הקשיבו ואספר: הילדה שעליה אנו מדברים בתו של סוחר עשיר היתה ילדה יפה, טובה, חכמה, חרוצה. מנומסת ואדיבה — כמו רוב הילדות שבסיפורי האגדות. וכמו ברבות מאותן אגדות — גם לה היה רע ומר, כי אמה מתה עליה ואביה נשא לו אשה אחרת, שבאה להתגורר בביתם עם שתי בנותיה. שתי הבנות הללו היו נאות גיזרה ויפות מראה, אך התנהגותן היתה מכוערת ולבושיהן מרושעים. עתה היתה ליתומה הקטנה משפחה חורגת: אם חורגת רעה, שתי אחיות חורגות ואב שרוב היום לא היה בבית כי טרוד היה בעבודתו והרבה בנשיות".

זהו תרגומה של דבורה עומר, לאחת מן המעשיות האהובות והנפוצות ביותר הידועה בשם הטיפולוגי "סינדרלה".

אם נעיין בתרגום העברי המילולי של אותו סיפור נראה שהשינויים שהכניסה המעבדת בטקסט הם משמעותיים וגורעים מאיכותו האמנותית של הטקסט. אצטט מספר שנדפס בשנת תרפ"א בברלין הכולל תשע ממועשיות האחים גרים, והמתרגם הנאמן והמעולה הוא חיים אהרן קרופניק.

"מעשה בעשיר אחד שחלתה אשתו וכשהרגישה, שבה קיצה קראה לבתה היחידה לפני מיטתה ואמרה לה: בתי יקירתי! הני צנועה וישרה, ואלהים יהיה בעורך, וגם אני משמים אשקיף עליך ואהיה עמך!" ובדברה את הדברים האלה סגרה את עיניה ומסרה נשמתה לאלהים. היתה הבת הולכת בכל יום להשתטח על קבר אמה ולבכות ולהתפלל שם והיתה תמה וישרה כל הימים. החורף פרש על קבר אמה סדין לבן וכשבא הקיץ והסיר את הסדין, נשא אביה אשה אחרת. ולאשה החדשה שתי בנות יפות המראה ורעות הלב. (וכאן תאור עמלה הקשה של הנערה שהוליד את בנויה). פעם אחת ביקש האב לנסוע ליריד גדול..."

ובכן, בעיבודו של עומר שולב בסיפור מספר בדוי ובלתי נחוץ היודע את הסיבה לכינוי לכלוכית, לשם הבהרתה כביכול הוא מספר את הסיפור. הילדה בתרגומה של עומר היא "קטנה" והיא "חיה בארץ רחוקה-רחוקה", סממנים סטראוטיפיים הנעדרים מן המקור. בניגוד לתכונותיה התרומיות הצנועות של גבורת הסיפור המקורי, שהיתה תמה וישרה, בהתאם למצוותה המפורשת של אמה הגוססת, הרי גיבורתה של עומר ראוייה לרשימה ארוכה, מתמשכת וממילא הולכת ומתרוקנת מתוכנה של תכונות "יפה, טובה, חכמה, חרוצה, מנומסת ואדיבה". ומעל לכל,

3. A. Aarne and Thompson, *The types of the Folk-Tale*, Helsinki 1961, No. 510.

המעבדת כוללת כאן הערה מיותרת המגלה מודעות עצמית מפורשת של מספר המעשייה לז'אנר, לאמור: "כמו רוב הילדות שבסיפורי האגדות". קטע דרשיח הפרידה האינטימי והמרגש שבין האם לבין הבת (האם אינסטינקט אמהי הוא שציווה על השמטה זו? תמהתני). — ועל כן בא העיבוד ומסכם: "עתה היתה ליתומה הקטנה משפחה חורגת".

לעומת זאת שומעים אנו בהמשך, כמעין — "Flash back",

"וזכרה היטב את דברי אמה, שאמרה לה בעודה בחיים, כשהיתה פעוטה: "זכרי, בתי הקטנה, אם תהיי חרוצה, מנומסת ואדיבה — הכל יסתדר לבסוף בטוב". כך אמרה לה אמה המנוחה ולכלוכית שמרה את הדברים בלבה ונהגה על פיהם. היא היתה חרוצה, וכו'... אך לפי שעה שום דבר לא הסתדר בחייה לטובה..."

הפיוט של האחים גרים נתחלף לנו בעיבודה של עומר בחזרות מיגעות, החוטאות במקרה זה גם לאחת מן התכונות הסגנוניות האופייניות למעשייה, חד-קוויות העלי-לה ברציפות כרונולוגית אחת והעדר קפיצות בזמנים: במקום הסיפור הקונקרטי החד-פעמי על האב שנסע ליריד, בחרה עומר משום מה באב "שרוב שעות היום לא היה בבית כי טרוד היה בעבודתו והרבה בנשיות". בטלהיים בספרו הנזכר לעיל דורש להיצמד לגירסתם של האחים גרים מטעמים פסיכולוגיים.

לדידי האמנים העממיים המספרים את סיפוריהם במגע בלתי-אמצעי עם קהלם עשויים לקלוע מבחינה פסיכולוגית יותר מן הסופרים הגרמניים שחיו לפני כמעט מאתיים שנה. אולם אין לי ספק בכך שכאשר מדובר בהרקת יצירתם של האחים גרים מן הגרמנית אל העברית אין שום טעם ספרותי המצדיק שיבוש הגירסה המקורית. אם בטלהיים, שהוא כמסתבר סמכות גם בעיני הפסיכולוג המציג בפנינו את התרגום הנוכחי, מספק גם הנמקה פסיכולוגית לשמירת הנוסח של האחים גרים, באמת לא נותרת שום סיבה המצדיקה מלאכת תרגום — עיבוד כזו המונחת לפנינו עתה.

נשוב לליכלוכית שכידוע בכל אותן אגדות וכו' וכו' מגיע לה לסיים את המעשה בסוף טוב; הסוף בסיפורה של עומר איננו כל כך טוב, או שמא הוא מתפקע מעודף טוב. כמובן שאין זכר לתמונה המזעזעת באמת, שבה האחיות החורגות מקצצות חלקים מרגליהן כדי להתאים את רגלן לנעל הקטנה. במקום זאת "גם שתי האחיות החורגות ניסו את מזלן, דחפו את רגלן, כופפו את אצבעותיהן, עמלו וטרחו להכנס לתוך הנעל — אך לשווא". מי שיעיין בניתוחו של בטלהיים לסיפור סינדרלה בספרו הנזכר, ימצא שתמונה זו דווקא, על המוטיבים האכזריים שבה, מהווה את הציר המרכזי לפרשנותו של בטלהיים לגבי המשמעות הפסיכולוגית הסמלית של הסיפור, שילדים אמורים באמצעותו לחוות שחרור מחרדות הקשורות באיבתם לאחיהם.

4. א. אולרוק, "החוקים האפיים של הסיפורת העממית", תדפיס של תרגום, מאת י. שטיינברג, בעריכת ת. אלכסנדר. המאמר נדפס במקורו ב-1910 בדנית ואח"כ ב-1911 בגרמנית, ובאנגלית ב-1964,

נמצאים אנו מפסידים את טעמו של הסיפור מבחינת ה"צדק השירי", שכן מי ראוי לעונש אכזרי אם לא האחיות החורגות; ועוד ניטל מן הסיפור עניין שהוא בין הטעמים המרכזיים להיותו ראוי להיות מסופר לילדים מסיבות פסיכולוגיות.

התרגום המילולי של קרופניק מסיים בזו הלשון:

"כשהלכו החתן והכלה אל החופה היו האחיות הולכות אתה אחת לימינה ואחת לשמאלה. נקרו היונים לכל אחת מהן עין מעיניה. ובדרך מן החופה החליפו מקומותיהן. היתה זו שבצד ימין לשמאל ושל צד שמאל — בצד ימין. ונקרו להן היונים לכל אחת מהן את העין השנית. וכך נעשו שתי האחיות סומות כל ימיהן על רשותן ותרמיתן".

סיום זה עשוי להעביר צמרמורת גם בגוו של קורא מבוגר ואפשר להבין את האינסטינקט האמהי של המתרגמת-המעבדת שמסיימת בצורה ממותנת בהרבה: "אך מי שלא היה בחגיגה זאת היו האם החורגת, שחלתה מרוב כעס וקנאה, ושתי בנותיה המרושעות, שכל-כך התרגזו ובכו, עד שמרוב דמעות, את הדרך לארמון — פשוט לא ראו".

לעומת זאת אי אפשר כלל להסביר את הנוספת חסרת הטעם המקדימה את הסיום:

"כעבור זמן קצר נשא הנסיך את לכלוכית לאישה ובארמון נערך נשף גדול וממורא, ואליו הוזמנו — כמובן — כל היונים הלבנות ואורחים רבים ונכבדים, ומיודעינו מכל המעשיות והאגדות.

היתה שם כפה אדומה עם הזאב, שדווקא התנהג בנימוס ואכל רק עוגיות לשם שינוי; היו שלגיה ושבעת הגמדים וגם הנסיך על הסוס הלבן בא והתיצב; הדייג ודגיהזהב באו בלי שהאשה שנשארה בבקתה. אולי מפני שלא היתה לה שמלה מתאימה לנשף. גם הנזל וגרטל הגיעו כי שמעו שיהיו שם ממתקים לרוב... ועוד אורחים רבים... בלי סוף".

קטע זה מצביע על הסכנות הכרוכות בשרבובם של "אינסטינקטים אמהיים" למעשה העיבוד. אין זאת כי המתרגמת-המעבדת, מטילה ספק חמור ביותר בהימצאות של כל שריד אינטליגנציה בראשיהם של קוראיה הצעירים. אינני מדברת רק על כך שהזאב, שאפילו בעיבוד האמהי של עומר מת בסיום המעשייה על כפה אדומה, איננו אמור לקום לתחיה רק כדי לחוג את חתונתה של סינדרלה. אינני באה גם לטעון נגד האפלייה החמורה כלפי אשת הדייג, או נגד העובדה שהנזל וגרטל לא למדו לקח ועדיין הם זוללים ממתקים (ראה בעניין זה ניתוחו המרתק של בטלהיים); טענתי העיקרית היא כנגד הטון המהתל כביכול, המבודח למחצה, המעמיד בספק גמור את רצינותו של הילד שהסיפור עשוי להעניק לו חווייה אמיתית ועמוקה. מי שהזאב עברו מהווה מימוש של חרדות לא ישמח לשמוע שאלה מצטמק צמות בעיני "האם הגדולה" שלנו לכדי התנהגות נימוסית המתבטאת באכילת עוגיות. אני בטוחה שדבורה עומר היתה חשה שמישהו איננו מתייחס אליה ברצינות

אם היו משרבבים בתרגום ועיבוד עברי של תאור לויתו של אבא גוריו את המלט, שהפעם לשם שינוי הוא בעל ארשת נחושה, את מדיאה בחברת ילדיה החביבים, בשיחה ידידותית עם יזון וקראוזה מיודעיה משכבר, ועוד כהנה וכהנה הבלים. אינני יודעת מי יצא נפגע גדול יותר מן התרגום-העיבוד הנוכחי, ילדי ישראל או האחים גרים. למען האמת שמם של האחים גרים מוצנע בכריכות ליד הכותרות הבדויות שאינן מצביעות כהוא זה על תוכנו של כל אחד מן הכרכים. מדוע מתרחש, למשל, סיפורה של לכלוכית ביער המכושף ואילו סיפורה של כיפה אדומה מתרחש בארמון הקסום דווקא? אם היה צורך להפריד, ראוי היה להפוך את הסדר, לא כן? כאן, כמו לכל אורך הדרך שולטות הכוונות הטובות. האין סייג לדברים שמותר לעשותם בשם האינסטינקט האמהי?

הצל*

מאת הרצליה רז

משרציתי לבדוק את סיפורו של אנדרסן על פי נוסחתו העכשווית והמאוירת של אפרים סידון, פניתי לשני תרגומים קודמים של הסיפור בעברית.

השויתי נוסחו המשעשע והמחורז של אפרים סידון לנוסח הסיפור של פרישמן ושל בנימין טנא.

מבחינת הנושא, אף אחד משלושת הנוסחים אינו מהווה סיפור לילדים. עולמו הפנימי של הסיפור "הצל" הוא עולם של מבוגרים ושייך לעולם החשיבה של מבוגרים בדומה לרוב סיפוריו של אנדרסן.

אנדרסן מלגלג בסיפור זה על איש המדע בעל הנפש הילדית (המתאהב בשירה); מבקר את החברה המעריכה רק הישגים רכושניים וצוחק צחוק ארסי וכאוב על התאהבותה של הנסיכה (המבקשת כביכול את העידית שבתרבות) בצל. רשתם של הגיבורים מקבלת משמעות קשה במיוחד באמצעות הסוף המקברי, סוף ריאליסטי ואנטי-אגדתי.

* הצל (על פי סיפורו של ה. כ. אנדרסן), כתב: אפרים סידון, צייר: דודו גבע, הוצאת עם עובד, 1980.

1. אנדרסן, אגדות וסיפורים, הוצאת מוריה "ידישער פארלאג", ברלין, תרפ"ג.

2. אגדות אנדרסן, הוצאת מ. ניומן, תשכ"ד.

התרגום של פרישמן, הוא רענן ונעים על אף ההתישנות בלשון ובסגנון. קל יותר לקרוא את הסיפור בלשונו של פרישמן מאשר בלשונו הפיוטית והפטטית של בנימין טנא.

מבחר המלים הגבוהות שבחר לו ב. טנא לתרגומו עושים את הסיפור בלתי קריא לילדים (גם לבני-נוער), על אף האותיות הגדולות והמנוקדות והדפים המהודרים שבספר.

אפרים סידון בחר לארגן את עיבודו בקצב שובנני ובחרוזים. השורות הקצרות, הדפים המאויירים והעליזים, הניקוד והמשחק ברמות לשון אחדות, עושים את הסיפור עכשוי מאוד, משעשע ואולי גם נוגע לילדים.

הנושא, כאמור, אינו לילדים, אך משחקי הלשון, המקצב המזורז, החזרות על מלים ומשפטים והביטויים הקשורים לעולם הילדים העכשוי, עשויים לחבב את הספר על קוראים צעירים.

יש להניח שצעירי הקוראים (כתות ב—ד) יקראו הכתוב, יביטו בתמונות הצב-עוניות ובאיורים שבשחור לבן ייהנו מהספר אף כי לא יעמדו על עולמו הפנימי.

אך, בעזרת מתווכים (מורות, ספרנים, מדריכי-נוער) עשוי ספר זה להפוך להיט. רק באמצעות מתווכים יכולים ילדים לעמוד על עולם המראות האנדרסני, גם כשהוא מוגש בלשון צוחקת ומחורזת כזו של אפרים סידון.

מלאכת האיור של דודו גבע מזמינה אף היא לעיון ולהבנה.

המאייר אירגן עולם חיזוני קסום (הטבע בציורים האלה יפהפה תמיד) כשבתוכו אנשים מכוערים ומגוחכים. המאייר הצליח לבטא את הביקורת החברתית של אנדרסן באמצעות הפער שבין קסמו של העולם לבין הדמויות האנושיות (מגוחכות, עצובות ומכוערות) המאיישות אותו.

הגרוטסקה המקברית של אנדרסן מאורגת על ידי המאייר גם באמצעות צורות, קווים וצבעים.

העיר הקסומה בארצות החום, צבועה צבעי פסטל, מתרוממת מול שמים עמוקים ומכוכבים ופרצופי האנשים שבה מכוערים, נלעגים, רשעים. הגיבור, איש-המדע עלוב ונלעג מול מרפסת הפלאים של בת-השיר...

בכל האיורים שמר דוד גבע על עולם המראות הפנימי של היוצר ולא התפתה לעשות אותו ילדותי ופשטני.

נדמה לי שראוי לו לסיפרם המשותף של אפרים סידון ודודו גבע שיימצא בכל בית אוהב ספרות ושמבוגרים ומחנכים יעזרו לילדים (בני העשר שתיים-עשרה) להגיע לעולם רב הפנים של אנדרסן, באמצעות העיבוד המצויין הזה.

אליפים*

מאת אלכס זהבי

אסתר שטרייט-וורצל היא מספרת ריאליסטית הממשיכה מסורת כתיבה שזנחה עלידי הסיפורת הקאנונית (לשון אחרת: הסיפורת האמנותית או "הסיפורת למבוגרים"). היא יודעת לבדות עלילה שיש בה רצף, שגלגוליה מעניינים ומסקרנים, היא לומדת להכיר "חמרים" שאינם שאולים מנסיונה האישי — מהביוגרפיה שלה (כזה הוא סיפרה "הבריחה" שעלילתו מתרחשת בסוריה בימי משפט אלי כהן), לעבדם ולעצבם בצורה מהימנה, היא מעצבת דמויות מתוך רגישות למהימנות הפסיכולוגית של הצגתן, היא מגיעה למידה רבה של מעורבות עם החומר המעוצב על-ידה ועם גיבוריה, הוסף לכך שגישתה הומאניסטית, ושהיא מקפידה על שמירת הפרופורציות הנכונות בהבלטת המרכיבים השונים של העלילה על-מנת שהקורא יבחין בין עיקר לבין טפל, ויתברר שרוב המאפיינים של הסיפור הריאליסטי מצויים בספריה.

אסתר שטרייט-וורצל כותבת לבני נוער, והיא מודעת למגבלותיהם כקוראים מצד אחד ולבעיות המעסיקות אותם מצד שני. אין היא מכירה בתאורים ואינה נזקקת ללשון עמוסה, אך אינה מוותרת על לשון עשירה ומדוייקת, לשון הדיאלוגים של גיבוריה אמינה אך לעולם אינה יורדת לרמת לשון רחוב. היא משתפת את קוראיה בשיקולי גיבוריה המבוגרים, ברגשותיהם ובבעיותיהם (כך מעוצבים עולמה של חנה, המנהלת הרווקה המזדקנת ועולמם של אב שהתאלמן, מורים ומדריכים), אך מתווכת בינם לבין הקוראים בדרך שתסייע להם להבחין בפנים השונות, הגלויות והסמויות, של גיבורים אלה. היא מטפלת בבעיות רגשיות שביחסים בתוך קבוצת הגיל אך נמנעת מגרויים חריפים מדי במקומות שאלה עלולים להסיט את תשומת הלב של הקורא ממהלכה העיקרי של העלילה או מהמסר של הטקסט. אין פלא,

* אליפים, שטרייט-וורצל אסתר, הוצאת עמיחי, 1981, 401 עמ'.

איפוא, שמתבגרים צעירים רבים "גילו" את ספריה של אסתר שטרייט-וורצל ולאחר שנות כתיבה לא מעטות הפכה סופרת פופולארית.

עלילת "אליפים" מתרחשת בישראל של היום. הדבר ראוי לציון, כי עלילות רוב הספרים המכונים לבני נוער מתרחשות בשנות ה-40 או ה-50, וניכר בהן היסוד האוטוביוגרפי של המחבר (יוצאים מן הכלל הסיפורים הביוגרפיים של ד' עומר — אלא שגם עלילותיהם של אלה מתרחשות בזמנים "רחוקים", בהווה שונה וזרה לקורא).

גיבוריה הם נערים הלומדים בכיתה ט', עולמם קרוב לעולמם של הקוראים ועשוי להיות מובן להם. העלילה מתרחשת בפנימייה. במציאות של הפנימייה הנערות והנערים חשופים יותר מאשר בבית, בעיותיהם גלויות יותר, ובגלל העימות המתמיד בין הפרט לבין הקבוצה ובגלל חסרונה של הגנת הבית — התמודדות עם עצמם ועם בעיותיהם נושאת לא פעם אופי חריף יותר, ולעתים גם אכזרי. הבעיות וההתרחשויות המועלות בעלילה בחלקן ספציפיות למציאותה של הפנימייה (דרך אגב זהו הספר המקורי הראשון שנכתב לבני הנעורים העוסק בבעיותיהם של החיים בפנימייה): הפנימייה כמקלט לחסרי-בית או לכאלה שבינם מסוכסך, יצירת הארכיה של בעלי כח וחזקה המגיעה לא פעם לסחטנות, לנצלנות ולהתעללות חשיפתם של ליקויים ומגבלות שצער נוטה להסתירם (מגבלות פיזיות מחמת מחלה כמו במקרהו של קטנצ'יק), עצמתה של הקבוצה המסוגלת להביא את המוקע ממנה לעשיית מעשים של יאוש (כמו תגובתו של דויד לעוינות המופגנת כלפיו בשל "זרותו"), אין ספק שהקוראים שהתנסו בחוויות ההתרחשויות בפנימייה ימצאו בספר זה שיקוף לבעיות המציקות להם, ואולי אף רמזי פתרון להתמודדות עמן. למעשה רבות מהבעיות הספציפיות למציאותה של הפנימייה לכאורה הן בעיותיה של חברת המתבגרים בכל מקום שהמציאות הפנימייתית מאירה אותן באור שונה לעיתים מסנוור יותר. בראש ובראשונה, מועלות בו ברגישות בעיות הקשר בין המי-נים, הוואריאציות השונות על נושא זה המוצגות בו ברגישות חושפות מניעים שונים, מהם חיצוניים ומהם פנימיים-עמוקים, שגם הגיבור או הגיבורה אינם מודעים להם (פרשת יחסיה המורכבים של אילנה עם דויד ועם רוני מוודעת את הקוראים להבטים מסויימים של מניעים אלה). הלבטים השונים של הגיבורים על מידת מחויבותם זה כלפי זו אופיינית גם כן, אפילו בתקופה שבה לכאורה הנורמה היא של יצירת קשרים לא-מחייבים. כמו בספרה "אורי" גם ב"אליפים" מעלה א' שט-רייט-וורצל התפתחויות מעניינות ביחסים שבין הורים לילדיהם בראשית גיל ההתבגרות. במיוחד, רגיש סיפור גלגול יחסין של רוני עם אביו לאחר מות אמו ונישואיו מחדש של האב. בסיפור זה, כמו בסיפורו של דויד קל לגלוש לעלילה מלודרמטית לא מהימנה. אולם, הסופרת בחרה להעמיד את גיבורה הנער ואת אביו בפני מצבים אנושיים מאד, שגם אם נלוות אליהם תגובות חריפות של עלבון ושל צער ואחר-כך של השלמה ושל ניצני תבנה ואהבה מחדשת, אין אלה מצבים של טריקת דלת וסגירת אופציות. רקמת היחסים הרגישה והמהימנה בין רוני לבין הוריו, כמו עיצוב

רקמת היחסים הרגישה של חבריו לחדר לבין קטנצ'יק — האב-טיפוס של "הדפוק" והמקופח — הן רק שתי דוגמאות להתפתחויות המורכבות והאנושיות ביחסי הגיבורים לבין עצמם, שמוארים בהם היבטים סמויים ולא שכיחים בספרות למתבגרים. הזכרתי כבר את דמותה של חנה המנהלת לכאורה, מעשיה הגלויים עשויים לקומם, ואף מקוממים. היא אשה גלמודה, בעלת עקרונות קשוחים שרשיהם בתרבות שונה, בדידותה הפכה אותה לא פעם לחשדנית ולמסוגרת. אולם, לגיבורים ובוודאי לקור-אים, מזדמן להתוודע גם אל חנה הרגישה והכמעט-אמהית (ביחסה לדויד, למשל), הבוגרת והחכמה היודעת להודות בטעויותיה (בסיפור הבריכה) וכמובן — אם חמה המסורה והאהראית, שדאגתה לחניכיה נוגעת לעתים אל ליבה. אין שחור ולבן באפיוניה של א' שטרייט-וורצל, הקוראים הולכים בעקבות הגיבורים שעמדו-תיהם משתנות לא פעם ויחסיהם מתרככים ומתעדנים.

למילכוד הגדול ביותר יכולה הסופרת להיקלע בסיפור על דויד — סיפורו של נער, שהגיע לפנימייה בלית ברירה, כשההתחנכות שם הוצעה לו כתחליף למעצר במוסד חסות, היותו חסר בית, שונה מבני כיתתו ונוקשה מכבידה על קליטתו בחברה ומגרה אותו לתגובות תוקפניות. בריחותיו, מעשי היאוש שלו, נפילתו בפת שטומנים לו "פטרונים" לשעבר-העבריינים, יחסו הנוקשה אל אילנה ושאר מעשיו ותגובותיו כמעט מעלים את סיפורו על התיב הקלישאי הידוע על גורלם של עבריינים.

פתרונה המפתיע של הסופרת, כשם ש"פתרון" בעייתו של קטנצ'יק לאחר שהת-ברר שהוא חולה לב הזקוק לניתוח מסייעים לקורא להיכנס לעולמות שהם נרתעים מפניהם וחרדים: עולם הרפואה והפסיכיאטריה. א' שטרייט-וורצל אינה "מחליקה" בעיות ואינה יראה מהתמודדות. בתחילת הספר היא מובילה אותנו בעקבות גיבור-יה, והמציאות המתוארת מתקבלת סטראוטיפית ופשטנית, כפי שהיא נגלית בעיניהם. אולם, ככל שהעלילה מתפתחת, וכמו שמתחייב במציאות המעוצבת, הגיבורים נקלעים למצבים מורכבים יותר ולהתמודדויות קשות, כן מתגלים לקורא פניהם השונים של הגיבורים והערכתו אותם ואת בעיותיהם מחייבת פתיחות רבה יותר, רגישות וכושר שיפוט.

יחסה של הסופרת אל גיבוריה אנושי מאד ואוהב, ראיית עולמה מוסרית. כאדם אוהב היא מתמודדת עם גיבוריה ומייסרת אותם, אולם חתירתה לפתרונות צודקים ומוסריים אינה גורמת לה אף פעם שתגלוש למוסרניות ולהטפה. א' שטייט-וורצל מכבדת את קוראיה הצעירים כשם שהיא מתייחסת בכובד ראש לגיבוריה ולמציאות המתוארת על-ידה. יש להניח שהקוראים חשים בכך ומשום כך מגיבים בהתרגשות על ספריה.

מספר הרהורים אחרי קריאת "אליפים"

מאת שולמית יונאי

הספר אליפים של אסתר שטרייט-וורצל נקרא בנשימה אחת. זהו ספר מרתק, משכנע ומומלץ לבני הנעורים.

הספר מתאר שנה אחת בבית הספר החקלאי גנות — שנה של "אליפים" בעיקר, בלי להתעלם מבעיות וקשיים. הימים הראשונים הקשים, הגעגועים הביתה, חששות וחבלי הסתגלות מתוארים בצורה משכנעת ומעוררת הזדהות.

רוני, גיבור הסיפור מגיע לבית ספר חקלאי לא מתוך אהבת החקלאות אלא מתוך רצון לעזוב את הבית. לברוח מאבא שלא שמר אמונים לזכרה של אמא, אמא האהובה שמתה, ונשא לאשה את דבורה מזכירתו לשעבר. כאבו של רוני נוגע ללב הקורא: "...הוא אינו מסוגל לדבר על אמא שלו. לא עם אנשים זרים. אפילו לא עם ידידים. אפילו לא עם אבא.

ביחוד לא עם אבא..."

בלילה הראשון בגנות הוא חושב על הבית אותו עזב, וכשקטנצ'יק בוכה בלי-

לה חושב רוני: "האם גם אבא שלו נשא אשה אחרת? כמו דבורה הסובבת בחדרים של אמא, ישנה במיטתה, נושקת לאבא בשובו מן העבודה, ומי יודע מה עוד מעבר לדלתם הסגורה..."

במשך השנה, בה מתבגר רוני, מקבל חום רב מאביו וגם מדבורה, הוא לומד להשלים ולקבל את המצב החדש.

הספר אינו מתעלם מפחדי הילדים. יש תאור מפורט של הפחד מה "סידור" ש"מסדרים" הדלילים, התלמידים הבוגרים בבית-הספר את האליפים. רוני נעלב ומושפל, שומר את השפלתו בלבו ולא מספר על כך לאיש, משך זמן מה.

השפלה גרועה יותר עוברת אילנה לקראת סוף הספר, וקטנצ'יק — (שאול) סובל בשקט זמן רב את הפיכתו, יחד עם עוד כמה אליפים למשרת של "דליל".

מה שמתואר ב"זקני בית הספר בויל-בי" של טלבוט כטבעי ביותר — העובדה שתלמידי הכיתות הנמוכות משרתים את תלמידי הכתות הגבוהות — מתואר

1. אליפים, מאת אסתר שטרייט-וורצל, הוצאת

עמיחי, עמ' 11.

2. שם, עמ' 26.

פה בצורה שונה. בוילבי, באנגליה השי-רות, הכולל אף ניצול הוא חלק מעובדות החיים — מה שמתאים, אולי, לכיבוד מסורות אצל האנגלים, ואף למסורת הבדלי המעמדות שם. אך תופעה כזו בבית ספר חקלאי ישראלי מטופלת בצורה אחרת. נכון שהניצול וההשפלה כאן יותר קיצוניים — ובעזרת חבריו של קטנצ'יק העניין זוכה לטיפול רציני וחנה המנהלת שמה קץ לעניין ומענישה את האשמים בכל חומרת הדין.

הספר מביא ערכים יפים כמו חברות, נאמנות לרע (או למדריך) אהבת האדמה והחקלאות — בצורה חמה אך ללא הטפות. תאורי ההווה, ארוחות ימי השי-שי, טיולים, קומז'ים ושירים ליד המדורה, אקורדיון וריקודי עם — מעוררים רצון להצטרף מיד לבית-הספר החקלאי הקרוב...

באותה שנה ב"גנות" קורים אירועים דרמטיים למכביר. אולי גודש של דרמטיות — אך אלה מעוררים מתח ועניין וגורמים לקריאת הספר.

מן הראוי להבליט אספקט אחר בספר: בבעיה חברתית שנציגה הוא דויד: הוא חריג אצל האליפים, נער זר ומוזר, עויין ומתנכר לכל. בהמשך מתברר כי לנער רקע קשה ביותר, אותו הוא מסתיר: הוא בא משכונת עוני ומצוקה, שכונת הארגזים ביפו. אביו השיכור והגנב היה מכה את אמו מכות רצח. האם מתה, האב בבית-הסוהר, ואף הוא עצמו עסק בגניבות. הוא נתון ללחץ ואיומים של פואד ורחמים, מבריוני ופושעי השכונה שנצלו את דויד למטרותיהם: הוא היה מטפס וחודר לבתים

ופותח דלתותיהם והשנים שודדים אותם (כמו ביל סייקס באוליבר טויסט של דיקנס המנצל את אוליבר למטרות דומות).

דויד היה תקופה מסויימת במוסד לעבריינים צעירים, שוחרר ובהמלצת קצין מבחן הובא ל"גנות", כשהוא מת-קבל בחום ובאמון ע"י המנהלת.

אין שום רמז למוצאו העדתי של דויד — כנראה שהמחברת חששה ל"הי-כנס" לבעיה זו. מה שמעניין — למרות שהמחברת מטפלת בבעיותיו ברגישות ובהבנה מתארת את עולמו הפנימי, התדרדרותו, התקפות הזעם על רקע אהבתו לאילנה, פתיחותו לפסיכיאטר — בכל זאת אין היא "מאפשרת" לו למצוא את מקומו ב"גנות" ולזכות באהבת אחת הנערות. יש נערה שמתעניינת בו — אילנה. היא מקרבת אותו אליה ומצליחה להגיע אל הטוב שבו. כולם משוכנעים שהם זוג חברים — אך לא. מתברר שהיא מרחמת על דויד, היא רוצה לעזור לו — אך לא יותר מזה. אהבתה נתונה לרוני שמאוהב בה כבר בראשית הסיפור. ועובדה זו, כמו ברומנים רבים (וביחוד באותו ז'אנר הקרוי בצדק או שלא בצדק רומן למשרתות) נודעת לרוני — ולנו — רק לקראת סוף הספר, אף כי יש רמזים קודמים לכך.

מעניין, המחברת חששה להוביל את הזוג המנוגד עד הסוף כפי שהעזה יותר בפרשת הדסה ושמואליק — שהם גיבורים לא ראשיים. הם מאוהבים למרות פער הגילים הגדול — ולמרות התנגדות ההורים של הדסה ומנהלת המוסד. המר-סיקה מקשרת בין הנערה בת ה-15,

לכיתות הנמוכות

קובץ של שירים שנכתבו מתוך נקודת מבט נאיבית של ילד על עולמו ועולם המבוגרים. שיר על ילדה שאבדה, על סבתא חביבה בשכונה, על קשיי החיים ביום האם ועוד. הציורים צבעוניים ויפים.

הדעות שמוגלס "קשקשתא" מייצגת דמות של ילד בדרך הומוריסטית. כל קטע בו מדבר קשקשתא במונולוג, ממוקד סביב הרגשה או חוויה מרכזית, קבלת מתנות, ריב עם חבר, שקר, ברוגז וכו', חוויות יום-יומיות מעולם הילדים. הקטעים מסתיימים לרוב בפואנטה המעלה חיוך ולעתים גורמת להפתעה.

סיפור חביב על תנתן — הוא הילד נתן, המתארח אצל דודתו בבית-זית. בספר מסופרים מעשי השובבות של תנתן ומשחקיו עם בני דודתו, הסיפורים שמספרים לו, החלומות שהוא חולם. דרך טיוליו וחלומותיו מתוארת בית-זית וסביבתה. הציורים היפים תורמים רבות לספר.

בספר נעשה נסיון של הכנת הילד להולדת אח-אחות חדשים. בספר גישה פסיכולוגית עם דגש על קנאת הילד, חששות ואכזבות לרגל המאורע העתיד להתרחש. הספר כתוב בגוף ראשון, הדוברת היא האחות הגדולה, המתארת תאור רא-ליסטי, את הרגשותיה וההתרחשויות סביבה.

אולי בכל זאת, כתבה:
אילנה קוניק, ציירה:
ברכה לביא, הוצאת אל-ישר, 1981, 32 עמ', מנוקד.

קשקשתא "הכי" בעולם,
כתבה: תמר אדר, צייר:
יפתח אלון, הוצאת יסוד, 1979, מנוקד.
מתוך תכנית הטלוויזיה הלימודית "מה פתאום".

תנתן בא להתארה, כתבה:
ימימה אביר-טשר-נוביץ, ציירה: עפרה נא-מן, הוצאת מסדה, 1979, 66 עמ', מנוקד.

עוד מעט היה לי אח,
כתבו: חוה בהרב ותמר אדר, צייר: יפתח אלון, הוצאת יסוד.

נועדו זה לזו שאבותיהם באו עם ה"מיי-פלאור".

כשרוני ואילנה מגלים זה לזו את אהבתם והופכים לזוג, אילנה לא מוצאת את האומץ לבוא לדויד ולספר לו על כך. היא מפסיקה לבקר אותו בבית החולים בו הוא מאושפז אחרי נסיון התאבדות. גילוי זה של פחדנות מצד אילנה — אולי אנושי ומובן, אך לא נסלח — גורם נזק רב לנפשו הפצועה של דויד, אותו השלתה אילנה באיזה שהוא שלב — בהבטחה שתהיה חברתו. הסופרת משתדלת לפתור את בעיית דויד — אך לא ב"גנות". היא מוצאת לו "סידור" בכפר, בבית זוג זקנים ובעבר דה במשקם. קרוב לזאב — אותו חקלאי פשוט חם ובריא שמקבל את דויד כמו שהוא מאמין בו ועוזר לו.

הרהור אחר שחלף בי בקראי את "אליפים" — הרקע התרבותי והיחס ללימודים ב"גנות". הלימודים הם במ"קום שלישי, אחרי העבודה וחיי החבר — וזה מובן מאליו. אין שום איזכור לקריאת ספר ע"י התלמידים, ואם רוני מתחפש למוסקטור, הרי זה לפי סדרת טלוויזיה. רק דבורה, אמו החורגת, מזכירה שקראה את הספר — ונדמה לה שהוא של אלכסנדר דיומא... נכון שהחיים ב"גנות" תוססים ומלאים גם בלי ספרות — אך בכל זאת...

ושמואליק בן ה-20 התמהוני, ניצול השואה ורדוף אימיה. אך לא יתכן שדויד די יזכה באילנה. לא יתכן שהגיבורה החיובית והמרכזית של הסיפור לא תתאהב ברוני, הגיבור המרכזי והחיובי. קשריה עם דויד מעוררים אותה תגובה בפי כל: "הוא לא בשבילך". כך מגיבים פוני המדריך, רוני, והוריה של אילנה. ובאיזה שהוא מקום זו גם עמדת המחברת — דויד הוא לא בשביל אילנה. רוני מצגר, בנו של עורך דין תל-אביבי, נער יפה ורגיש, "דמות חיובית", פעיל וחבר ועד כבר מהשבוע הראשון במוסד, הוא הבחור המתאים לאילנה, אילנה כחולת העין ובהירת השער שלה גומות חן, חוש לצדק, טוב-לב ואומץ. אף היא חברת ועד — לא, היא לא מתאימה לדויד הממורמר, שחור-השיער ואפל העיניים. היא בת של פועל. בית הוריה בחולון צנוע אך חם, טוב, מלא אהבה. בית שהוא סמל של ארץ ישראל היפה. "אבא ואמא אף פעם אינם נועלים. לא כשנמצאים בבית ולא כשהולכים ממנו. מתעקשים להאמין שהארץ נשארה כבעת שהיו חלוצים. טיפוסים אפלים כמו אלה שתאר לה דויד מעולם לא העסיקו את מחשבות הוריה".

ברור, ששני בני הטובים, רוני ואילנה נועדו זה לזו, כפי ששני White Anglo Saxon Protestants "WASP" אמריקאים

אוף איזע אה מרגיז, כת-
בו: חוה בהרב ותמר אדר,
צייר: יפתח אלון, הוצ'-
את יסוד, 1980, 33 עמ',
מנוקד.

קשקוש בלבוש, כתבה:
אילנה רוסנו, צייר: בועז
רוסנו, הוצאת רוסנו,
1980, 32 עמ', מנוקד.

רועה לתת לך מתנה, כת-
בה: רחל שילוני, ציירה:
ענת צין, הוצאת טרקלין,
1980, 63 עמ'.

משפחת ירון, קורות מ-
פחה עליזה, כתבה: רעיה
בלטמן, צייר: מישל קיש-
קה, הוצאת כתר, (ראשית
קריאה) 1980, 82 עמ',
מנוקד.

ידידי עמנואל ואני, כתב:
יצחק בן-נר, ציירה: ענת
מייבסקי, הוצאת כתר,
(ראשית הקריאה) 1980,
90 עמ', מנוקד.

מה זה סם? כתב: שלמה
איינשטיין, ציירה: ליאת

קנאת אחים הוא נושאו של ספר זה. גיל הוא האח הקטן,
המקלקל והורס, הוריו מקבלים הכל בסלחנות, מטפלים בו,
מפנקים אותו, מביאים לו מתנות והאח הגדול מביט בו
בקנאה, כועס, מרגיש מופלה לרעה. רק אחרי הוצאת כל
הרגשות השליליים מצליח האח הבכור להתקרב אל אחיו
הקטן.

ספר שירים שנושאו לקוחים מעולם הילד. המחשה של
ציורי הילדה איריס שנעורו לחיים כשהיא ישנה, כיצד ראו
את עצמם לראשונה והיו מרוצים, פרט לקשקוש בלבוש
שלא היו אלא קשקוש, כיצד היה לצחוק, המקופח שבחבריו
הציורים, חרף כל הלבושים שניסתה איריס בזה אחר זה
להלבישו, עד שמאס בכולם ובחר לבסוף לשוב ולהיות מה
שהיה לכתחילה.

הספר הוא מחרוזת שירים של "הלך נפש" והוא עוסק בנוש-
אים שונים המעניינים את הילד.

משפחת ירון, משפחה ממוצעת, האב עובד מוסך, האם
הולכת לעבוד ומרגילה את משפחתה, האב ושלשה ילדים
להשתתף בעבודת הבית. עיקרו של הספר בתאור הווי חיים
יום-יומי.

לכיתות הבינוניות

פרשת יחסים בין המספר לבין ילד בשכונה תל-אביבית
שבשנות המנדט. השניים מתקרבים זה אל זה ובמהלך הידי-
דות כל אחד מהם גם מתקרב אל ילדי השכונה שדחו עד
עתה את הנער עמנואל והתייחסו בלגלוג אל המבוגר.
הספר בנוי מאפיזודות וכל אחת כמעט עצמאית.

זהו נסיון להסביר את בעית הסמים. הכוונות מאד חיוביות,
הסבר לילדים על הנזק שבסמים ובלקיות תרופות. בספר

בנימיני, תרגמה: גלילה
רון-פדר, הוצאת אלישר,
1980, 31 עמ'.

גינני או המרגל מדירת
הגג, כתבה: גלילה רון-
פדר, צייר: דן גרוסמן,
הוצאת אלישר, 1980,
108 עמ', מנוקד.

מרי פופינס בוג הציבורי,
כתב: פ. ל. טרברס,
ציירה: מרי שפרד, תר-
גם: נתן ראובני, הוצאת
זמורה, ביתן, מודן, 1980,
185 עמ', מנוקד.

נפתלי בעל המעשיות
וכוונתו, כתב: יצחק בש-
ביס זינגר, ציירה: מר-
גרט צמח, תרגם: צבי
ארד, הוצאת עם עובד,
ספרית דן הסכני, 1980,
105 עמ'.

סיפורים וציפורים, כתב:
אליעזר שמאלי, צייר:
גיאורא כרמי, הוצאת עם
עובד, דן הסכני, 1980,
175 עמ'.

מפתחין בבהרה, כתב:
שמואל ארגמן, הוצאת
זרקור, תשמ"א, 152 עמ'.

הסברים על הסם כדרך בריחה ועל היתרונות שבאי-בריחה
מעצב "כי מי שלא עצוב לא יודע מה זה להיות שמח".

מעשה בילד ג'ינני, ששערו האדמוני ונמשיו, תסכלו אותו
ודחפו אותו לדמיון ולהרפתקאות. על כן יחד עם חבריו,
שכני הבית, מדמים הם כי שכן חדש בבית מרגל הוא.

מרי פופינס חוזרת אל משפחת בנק וכשהיא יוצאת עם ילדי
המשפחה אל הגן הציבורי אין הם יודעים אף פעם לאיזו
הרפתקאה יקלעו. נעים לפגוש שוב את האומנת הקפדנית,
את מיקל, ג'ין והתאומים ולצאת יחד איתם למסע הרפת-
קאות. ההומור הדק של הסופרת והאיורים החביבים, גם
הם מוסיפים ליצירת החוויה שבקריאת ספר זה.

שמונה סיפורים, חלקם אוטוביוגרפיים וחלקם סיפורי מע-
שיות. הסיפורים מרתקים, מלאי דמיון והומור, על השד-
לנטוך ושדים אחרים, על חכמי חלם וטפשים נוספים. הסי-
פורים בהחלט עשויים לקרב את הקוראים להווי יהודי.
הסיפור האוטוביוגרפי על הליכה לאיבוד בוורשה נראה
כקטע מעובד לילדים של ספרו שושה.

לכיתות הגבוהות

סיפורים אוטוביוגרפיים מקסימים. אליעזר שמאלי שיותר
מדור ילדים אחד בארץ גדל על סיפוריו, לא מכזיב בתאור
ילדותו בעיירה בגולה ברוסיה, לימודיו בחדר ויותר מאוחר
בישיבה באודיסה. תאור חי וחם של ההורים, האב שהפך
ממלמד דרדקים לסופר, האם שגידלה 12 ילדים — וגינה,
האח, שכנים וידידים, הווי העיירה, הכל מתואר בחן רב.

סיפור על חטיפת מדען אטום ישראלי ובנו בן ה-12 ע"י
הערבים ופרשת הצלתם. הספר מכיל אינפורמציה נכונה על
האטום ועל גיאוגרפיה של נורווגיה, כשרוח היהדות מלווה
אותו.

ד"ר אוריאל אופק, ד"ר מאיה אגמון פרוכטמן, גרשון ברגסון, ירדנה הדס, אלכס זהבי,
ד"ר אסתר טרסי-גיא, הרצליה רז — ראה חוברת ב"ג, כ"ד-כ"ז.
חנה ויזל, נירה פרדקין — ראה חוברת ג/ כ"ג.
שלומית יונאי — ראה חוברת א/ כ"ה.
שולמית רוזינר, מרים רות — ראה חוברת ב/ כ"ב.
ברזילי אמירה — המכללה ע"ש דוד ילון.
ד"ר גלית חזן רוקם — האוניברסיטה העברית בירושלים.

ה ת ו כ ן

עיון ומחקר

הפיל האדום שבגראז' — ד"ר מאיה אגמון פרוכטמן . . . 3

מדע וטכנולוגיה

ספרות המדע והטכנולוגיה לילדים — גרשון ברגסון . . . 11
ספרי מידע לילדים — הרצליה רז . . . 15
אני וגופי — ירדנה הדס . . . 18
חלוצים במדע — נירה פרדקין . . . 21
גלה ודע — שולמית רוזינר . . . 23

העולם הרחב

על רובינסון ורובינזונים — ד"ר אוריאל אופק . . . 25
מן הקלסיקה הרוסית לילדים — ד"ר אסתר טרסי . . . 33
על תרגום אחד — אמירה ברזילי . . . 39

דמויות

צרור פרחים לקברה של אנדה — מרים רות . . . 41
משה חלפן, עשר שנים למותו — חנה ויזל . . . 45

ביקורת

זהירות אתה עלול לתעות ביער המכושף — ד"ר גלית חזן רוקם . 47
הצל — הרצליה רז . . . 51
אליפים — אלכס זהבי . . . 53
מספר ההורים אחרי קריאת אליפים — שלומית יונאי . . . 56

ממדף הספרים

. 59

May 1981, Vol. VII, No. 4 (28)

18 King David St.

ISSN 0334-276X

Jerusalem, Israel

Editor: G. BERGSON

CONTENTS

Study and Research

The Red Elephant in the Garage Dr. Maya Agmon 3

Science and Technology

Scientific and Technological Literature for Children Gershon Bergson 11
Informative Books for Children Herzlia Raz 15
My Body and I Yarden Hadas 18
Pioneers in Science Nira Fradkin 21
Discover and Know Sholomit Rosiner 23

The World At Large

Robinson Crusoe and the Like Dr. Uriel Ofek 25
On Classical Russian Children's Literature Dr. Estter Tarsi 33
On a Certain Translation Amira Barzilai 39

Personalities

A Bouquet for the Late Anda Miriam Roth 41
Moshe Halfan-10th Anniversary of his Death Chave Visel 45

Reviews

Beware! The Forest is Bewitched! Dr. Galit Hazan Rokem 47
The Shadow Herzlia Raz 51
First Year'ers Alex Zahavi 53
Reflections on Reading First Year'ers Shlomit Yonai 56

From the Bookshelf

An Annotated List for the Lower Middle and Upper Grades 59